

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Zdravotně sociální fakulta

Trest odnětí svobody na doživotí
Péče o zdraví vězňů ve výkonu trestu odnětí svobody
na doživotí

diplomová práce

Autor práce: Markéta Kolářová, Bc.

Studijní program: Rehabilitace

Studijní obor: Rehabilitační – psychosociální péče o postižené děti, dospělé a seniory

Vedoucí práce: JUDr. Ing. Daniel Prouza, Ph.D.

Datum odevzdání práce: 21. 5. 2012

Abstrakt

V této práci se zaměřuji na péči o zdraví u vězňů odsouzených k trestu odnětí svobody na doživotí. V první polovině se věnuji vymezením tohoto tématu, zasazením do současné situace a celkovému náhledu do této problematiky. Zároveň je zde důležité definování některých pojmů, které jsou klíčové v celé práci.

Péče o zdraví v mém pojetí vychází z holistického pohledu na člověka, kdy mě zajímají všechny složky jedince jako ucelené jednotky, a proto se nemohu spokojit s pojmem zdraví, jako s pouhou nepřítomností nemoci. Nemám tedy na mysli pouze zdravotní péči, ale služby, které vedou k optimálnímu rozvoji člověka ve všech jeho lidských složkách. Jsou to služby, které pečují o bio-psycho-socio-spirituální stránku jedince, respektive vězně.

Cílem mého kvalitativního výzkumu je zmapovat služby týkající se péče o zdraví, které jsou reálně poskytovány vězňům ve výkonu trestu odnětí svobody na doživotí a následně porovnat tyto služby se službami poskytovanými vězňům ve výkonu trestu odnětí svobody.

Pro zodpovězení výzkumných otázek jsem si jako respondenty vybrala odborné zaměstnance věznice, kteří pracují s doživotně odsouzenými a zároveň má jejich činnost nějaký vliv na jednotlivé sféry člověka v holistickém pojetí. Jedná se o lékaře, psychology, sociální pracovníky, speciální pedagogy, vychovatele a duchovní. Výběrový soubor tvořilo 15 těchto zaměstnanců.

Metodu pro získání výzkumných dat jsem si zvolila dotazování pomocí dotazníku s otevřenými otázkami. Výsledky přinesly informace o poskytovaných službách doživotně odsouzeným a některých jejich rozdílech. Dalším zajímavým zjištěním bylo, že mnoho dotazovaných zaměstnanců nevnímá svou činnost, jako péči o zdraví, i přesto, že jejich práce a poskytované služby mají vliv na celkové zdraví vězně. Zde si myslím, že by bylo vhodné věnovat více pozornosti právě myšlence, že člověk je bytost skládající se z mnoha sfér, které se navzájem prolínají, zasahují jedna do druhé a zároveň tvoří ucelenou jednotku. Při péči o zdraví nutně nemůžeme spoléhat pouze na zdravotní péči. Jde především o péči komplexní, jejímž cílem je zdravý jedinec.

Abstract

In this diploma thesis I focus on health care for prisoners sentenced to life imprisonment. In the first half of the thesis I deal with the definition of this theme, set in the current situation and overall insight into this issue. I also focus on defining some important terms that are crucial in the whole thesis.

Health care in my view is based on a holistic vision of man, where I am interested in all components of an individual as a whole, and therefore I can not be satisfied with definition of health as absence of illness. So I do not mean only health care, but services that lead to optimal human development in all its human elements. These are services that take care of bio-psycho-socio-spiritual aspect of individual respectively prisoner.

The aim of my qualitative research is to map the services related to a health care that are actually provided to prisoners serving a life sentence and then compare them with the services provided to prisoners serving prison sentence.

To answer the research questions I chose as research respondents professional staff who work with prisoners sentenced to life imprisonment and their work has an impact on the individual spheres of human in a holistic vision of man. These are doctors, psychologists, social workers, special educators, educators and priests. The selected sample has consisted 15 of these employees.

As a method for obtaining research data I chose interviews using a questionnaire with open questions. The results yielded information about the services provided for life-sentenced prisoners and some differences of these services. Another interesting finding was that many of the interviewed employees do not perceive their activities as health care, even though their work and provided services have an impact on the overall health of prisoners. Here, I think it would be appropriate to devote more attention to the idea that man is a being composed of many spheres that overlap each other, one extends into another and at the same time they form an comprehensive unit. Also the fact, that health care is not only about providing services which leads to cure patient, but also about providing complex care aimed at a healthy individual.

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to – v nezkrácené podobě – v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných fakultou – elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejich internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne 18. 5. 2012

.....

Markéta Kolářová

Poděkování:

Ráda bych touto cestou poděkovala všem, kteří mi během psaní práce poskytli odborné rady a cenné informace. Děkuji i těm, kteří se po tuto dobu zasloužili o zachování klidného domácího prostředí. V neposlední řadě patří poděkování respondentům, kteří se ochotně zúčastnili výzkumu.

Obsah:

Úvod:.....	8
1. Současný stav.....	9
1.1 Obecné pojetí trestu.....	9
1.1.1 Trest.....	9
1.1.2 Trest v trestním právu.....	9
1.1.3 Účel trestu.....	10
1.1.4 Funkce trestu.....	11
1.1.5 Zásady trestání.....	11
1.2 Tresty uložené soudem.....	13
1.3 Trest odnětí svobody.....	15
1.3.1 Uložení trestu a jeho výkon.....	15
1.3.2 Vězeňská služba ČR.....	17
1.4 Trest odnětí svobody na doživotí.....	19
1.4.1 Historie (trest odnětí svobody x trest smrti).....	19
1.4.2 Právní úprava doživotního trestu.....	22
1.4.3 Podmínky k uložení trestu.....	22
1.4.4 Výkon trestu odnětí svobody na doživotí.....	23
1.4.5 Vnitřní a vnější diferenciacce.....	25
1.4.6 Možnosti propuštění.....	26
1.4.7 Program zacházení.....	27
1.4.8 Trest odnětí svobody na doživotí a lidská práva.....	29
1.4.9 Důsledky dlouhodobého uvěznění.....	30
1.5 Péče o zdraví z pohledu bio-psycho-sociálního.....	33
1.5.1 Zdraví.....	33
1.5.2 Nemoc.....	34
1.5.3 Bio-psycho-sociální model zdraví.....	35
1.5.4 Determinanty zdraví.....	35
1.5 Péče o zdraví ve vězeňství z pohledu bio-psycho-sociálního.....	37

1.6.1 Zdravotní péče ve vězeňství.....	37
1.6.1.1 Právní úprava poskytování zdravotní péče osobám ve VTOS	37
1.6.1.2 Práva a povinnosti vězňů týkající se poskytování zdravotní péče	38
1.6.1.3 Zdravotnická zařízení VS	40
1.6.1.4 Funkce zdravotnického personálu.....	40
1.6.2 Psychologická péče ve vězeňství	41
1.6.2.1 Funkce psychologa.....	41
1.6.3 Sociální péče ve vězeňství	42
1.6.3.1 Funkce sociálního pracovníka	43
1.6.4 Duchovní péče ve vězeňství.....	44
1.6.4.1 Funkce duchovního	44
1.6.5 Výchovní péče ve vězeňství	45
1.6.5.1 Funkce vychovatele.....	45
1.6.5.2 Funkce speciálního pedagoga	45
1.6.5.3 Funkce vychovatele-terapeuta	46
2. Cíl práce a výzkumné otázky	47
3. Metodika	48
3.1 Vymezení pojmu	48
3.2 Výzkumný soubor.....	48
3.3 Metoda a průběh získávání dat.....	49
3.4 Analýza dat.....	50
4. Výsledky	51
5. Diskuze	62
6. Závěr	68
7. Seznam informačních zdrojů	70
8. Klíčová slova.....	77

Úvod:

V této práci bych se chtěla věnovat péči o zdraví ve vězeňství se zaměřením na vězně odsouzené k trestu odnětí svobody na doživotí.

Doživotní trest odnětí svobody je v dnešní době nejvyšší trest, jaký česká justice zná. Spolu s tímto trestem souvisí i zakotvení nejrůznějších lidsko-právních předpisů do našeho právního řádu tak, aby nedocházelo k porušování těchto nejzákladnějších práv. A zdraví je samozřejmě jedním z nich.

Moderní pojetí zdraví zahrnuje nejenom péči o fyzickou stránku člověka, ale i o stránku psychickou, sociální a dokonce spirituální. V péči o zdraví je dnes tedy kladen důraz na holistické pojetí člověka. V této práci pojem péče o zdraví chápu nejen jako zdravotní péči, ale veškerou činnost vedoucí k naplnění této základní hodnoty.

Ve vězeňství může být uspokojování tohoto práva (práva na zdraví), na základě nejrůznějších vlivů problematické, a to především u vězňů, kteří si odpykávají trest nejpřísnější, doživotí. Zde se můžeme setkat s technickými problémy, jako jsou například bezpečnostní hlediska, ale i s problémy ze strany zaměstnanců. Mám na mysli například vlastní iniciativu k práci s takto odsouzenými, motivaci a podobně. Jde přeci o vězně, kteří mají jen malou šanci v budoucnost na svobodě. Jaké služby péče o zdraví jsou tedy poskytovány těmto vězňům a je rozdíl v poskytování služeb péče o zdraví u vězňů vykonávajících trest odnětí svobody a u vězňů odsouzených k trestu doživotnímu? Jestli ano, pak jaký?

To je otázka, kterou bych se chtěla zabývat. Proto bych se ráda ve své práci zaměřila na zmapování služeb, které se týkají péče o zdraví u vězňů odsouzených k výkonu trestu odnětí svobody na doživotí. Také bych chtěla zjistit, jestli se tato péče liší u vězňů odsouzených na omezenou dobu. Zajímá mě pohled z pozice odborníka, který pracuje s takto odsouzenými. Zajímá mě jakýkoli rozdíl, jehož příčinou je právní norma, vnitřní předpis věznice nebo i možné osobní vlivy konkrétního pracovníka.

1. Současný stav

1.1 Obecné pojetí trestu

1.1.1 Trest

Tresty existují stejně dlouho, jako existuje lidská populace (14). Jsou různé výklady trestu a pohledy na jeho funkci, které se postupem času ve společnosti mění (1). A to zejména v závislosti na úrovni morálních a filosofických hodnot, právního vědomí a na celkové politické a ekonomické situaci (2). V dnešní době se trestání uplatňuje každodenně v nejrůznějších stránkách lidského života – rodiče trestají děti, žáci jsou trestáni ve škole, sankce jsou uplatňovány v zaměstnání i ve smluvních vztazích (18).

Často používaná definice trestu je záměrné působení újmy, bolesti, utrpení provinilci (4). Jiné vysvětlení tohoto pojmu zase říká, že trest je nepříjemný důsledek nějakého chování, který by měl zabránit jeho opakování (6).

Sochůrek ve své knize uvádí: „*Trest je jedním ze základních výchovných prostředků. V celospolečenském kontextu je používán jako významný obranný mechanismus před chováním a jednáním, které porušuje zavedené sociální konvence, pravidla nebo normy*“ (9).

1.1.2 Trest v trestním právu

V moderní a postmoderní společnosti existuje systém sankcí, který nazýváme trestním právem. To je součástí systému obranných mechanismů, které si společnost vyvinula ke své ochraně (2).

Trestní právo představuje v České republice samostatné právní odvětví v rámci právního řádu. Jedná se o platné a pozitivní právo, tedy právo, které je předepsaným způsobem přijato, publikováno a co je nejdůležitější, je vynutitelné státní mocí (1).

Kolektiv autorů v publikaci o trestním právu říká: „*Trestní právo je souhrn právních norem, které chrání práva a oprávněné zájmy fyzických a právnických osob, zájmy společnosti a ústavní zřízení České republiky před jednáními společensky škodlivými*“ (6).

Jeho základním posláním je tedy ochrana společnosti před kriminalitou, zločinností (3). Kriminalita je chápána jako sociálně-patologický jev, který zásadně narušuje harmonii ve společnosti a tím ji dělá dysfunkční a společensky škodlivou (2). Narušuje základní pravidla společenského řádu a společného soužití lidí, způsobuje státu velké materiální i nemateriální škody, jednotlivým obětem způsobuje fyzické i psychické újmy, vyvolává ve společnosti atmosféru strachu, nedůvěry a nejistoty (2).

Kratochvíl vysvětluje trest v souvislosti s trestním právem takto: „*Trest je jedním z prostředků státního donucení, jímž se realizuje základní, tj. ochranná funkce trestního práva. Pohrůžkou tresty, jejich ukládáním a výkonem, jakož i ukládáním a výkonem ochranných opatření, jsou chráněny základní společenské vztahy, zájmy a hodnoty*“ (23). Trest by tedy měl být pro zločince neúměrným rizikem ve smyslu dopadení a potrestání (9).

1.1.3 Účel trestu

Účelem trestu v dnešní době je, jak už jsem uvedla, a jak se uvádí v trestním zákoně: „*Chránit společnost před pachateli trestných činů, zabránit odsouzenému v dalším páčání trestné činnosti a vychovat jej k tomu, aby vedl řádný život, a tím působit výchovně i na ostatní členy společnosti*“ (7).

Během historického vývoje se vytvořily teorie účelu trestu. Jedná se o teorie absolutní, relativní a smíšené (2).

Absolutní teorie pokládají za právní důvod k potrestání již samotné spáchání trestného činu. Jedná se tedy jen o odplatu za prohřešek. Relativní teorie trestání hledají za konkrétním trestem i účel, v němž nacházejí i právní důvod trestu. Smyslem je tedy odstrašení, polepšení (2). Díky rozvoji pedagogicko-psychologických věd se pouhé

odstrašování posouvá až k trvalé změně v budoucím chování (8). Smíšené teorie hledají spojitost mezi oběma směry, snaží se o propojení odplatné i účelové funkce trestu (2).

Právě propojení obou teorií by mělo být klíčové. Zkušenosti s pouhou odplatou ukázaly na neúčinnost z hlediska ochrany společnosti. A především z tohoto důvodu je trest jako odplata doplňován o účel regulativní, který by měl účinnost zvýšit (8).

Účelem trestního práva tedy není pouhá represe (újma, kterou musí pachatel strpět za spáchaný trestný čin), ale také hrozba touto újmou (sankcí). Ukládání a výkon takové újmy by měl působit preventivně, zvláště pro předcházení trestné činnosti (5).

1.1.4 Funkce trestu

Funkce trestu vychází ze samotných pojetí trestu, kterých je, jak jsem uvedla, více. V obecné rovině je základem ochranná funkce, preventivní funkce, represivní funkce a regulativní funkce (12).

Také mě zajímá funkce, které popsal ve své knize J. Hála z pohledu užšího pojetí penologie (tresty uložené soudem). Jde o funkci vyrovnávací a regulativní (4).

Vyrovnávací funkce trestu si dává za cíl, vyrovnání se s realitou trestného činu, a to z dvou pohledů. Jednak ze strany oběti, kdy se vychází z předpokladu, že negativní emoce poškozených či pozůstalých lze eliminovat, nebo alespoň kompenzovat újmou, způsobenou pachateli trestného činu. Dále pak ze strany pachatele, kde jde o probuzení svědomí a přijetí viny (4).

Regulativní funkce trestu se více než ta vyrovnávací snaží ochránit společnost před negativními vlivy zločinného chování. Napomáhá regulaci trestné činnosti. Jejimi nástroji je izolace, odstrašování a úsilí o změnu chování (4).

1.1.5 Zásady trestání

Hlavním předpokladem pozitivního působení trestu, je jeho spravedlivost. Ta je určena již jeho cíli. Důvodem trestání je, jak jsem již uvedla v předchozím odstavci,

ochrana společnosti před trestnými činy. Aby byl trest spravedlivý, nesmí být mírnější ani přísnější, než je nutné právě k této ochraně (2).

V trestněprávních souvislostech by trest měl splňovat základní kritéria. Měl by být pro pachatele citelný, jistý a měl by následovat co nejrychleji po provinění (9).

V trestním zákoníku se doslova uvádí: „*Pachateli nelze uložit kruté a nepřiměřené trestní sankce. Výkonem trestní sankce nesmí být ponížena lidská důstojnost. Trestní sankce je nutno ukládat s přihlédnutím k povaze a závažnosti spáchaného trestného činu a poměrům pachatele. Tam, kde postačí uložení trestní sankce pachatele méně postihující, nesmí být uložena trestní sankce pro pachatele citelnější*“ (7).

Krutými sankcemi se zde myslí tresty působící svoji podstatou, intenzitou nebo účelem nesnesitelnou fyzickou bolest, nebo závažné psychické strádání. Také sankce devastující či ničící pachatelovu osobnost. Nepřiměřenost znamená hrubé porušení požadavku spravedlivé rovnováhy mezi ochranou zájmů společnosti a ochranou základních práv jednotlivce. Ponížení lidské důstojnosti znamená ponižující zacházení nebo trestání, které vyvolá v člověku pocit hluboké pokory (55).

Nový zákon č. 40/2009, trestní zákoník, vymezuje základní principy pro ukládání trestněprávních sankcí a tyto obecné zásady jsou pak konkretizovány. Jedná se o zásadu humanity, přiměřenosti, individualizace a ochrany zájmů osob poškozených trestním činem (15).

1.2 Tresty uložené soudem

Trestní sankce se ukládají za trestné činy. „*Trestným činem je protiprávní čin, který trestní zákon označuje za trestný a který vykazuje znaky uvedené v takovém zákoně. Trestné činy se dělí na přečiny a zločiny. Přečiny jsou všechny nedbalostní trestné činy a ty úmyslné trestné činy, na něž trestní zákon stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí trestní sazby do pěti let. Zločiny jsou všechny trestné činy, které nejsou podle trestního zákona přečiny; zvláště závažnými zločiny jsou ty úmyslné trestné činy, na něž trestní zákon stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí trestní sazby nejméně deset let*“ (10).

České trestní právo používá dvojí trestní sankce. Jedná se o tresty a o ochranná opatření (2). Ochrannými opatřeními jsou ochranné léčení, zabezpečovací detence, zabránění věci nebo jiné majetkové hodnoty a ochranná výchova (11). Účelem ochranných opatření je především prevence, proto zde hraje velkou roli složka terapeutická, výchovná a zabezpečovací. Dalším účelem je odstranění nebo snížení nebezpečí dalším porušením zákona. O délce trvání nerozhoduje soud, ale závisí na výsledcích působení tohoto opatření (24).

Tresty, které může uložit soud podle trestního zákoníku, jsou:

- „a) odnětí svobody,*
- b) domácí vězení,*
- c) obecně prospěšné práce,*
- d) propadnutí majetku,*
- e) peněžitý trest,*
- f) propadnutí věci nebo jiné majetkové hodnoty,*
- g) zákaz činnosti,*
- h) zákaz pobytu,*
- i) zákaz vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce,*
- j) ztrátu čestných titulů nebo vyznamenání,*
- k) ztrátu vojenské hodnosti,*
- l) vyhoštění.*

Trestem odnětí svobody se rozumí, nestanoví-li trestní zákon jinak,

a) nepodmíněný trest odnětí svobody,

b) podmíněné odsouzení k trestu odnětí svobody,

c) podmíněné odsouzení k trestu odnětí svobody s dohledem.

Zvláštním typem trestu odnětí svobody je výjimečný trest“ (11). Výjimečný trest je jednak trest odnětí svobody v rozmezí nad dvacet až do třiceti let, a také trest odnětí svobody na doživotí. Tento druh trestu může být uložen jen za zvlášť závažný zločin, u něhož to trestní zákon dovoluje (10).

Než se stanoví konkrétní druh trestu a jeho výměra, soud přihlédne k určitým faktům, které se týkají spáchaného činu a pachatele. Jedná se o povahu a závažnost trestného činu, přihlíží se i k osobním, rodinným, majetkovým a jiným poměrům pachatele a k jeho dosavadnímu způsobu života. Také zde hraje značnou roli možnost jeho nápravy. Dále se posuzuje chování pachatele po činu (10).

1.3 Trest odnětí svobody

V průběhu dějin lidstva se vystřídalo velké množství nejrůznějších trestů, které byly často kruté a nelidské. Trest, který byl chápán z počátku jako odplata či prostředek odstrašení se postupem času začal vnímat spíše jako způsob nápravy jedince, zabránění recidivy a způsob preventivního působení na ostatní členy společnosti (15).

Dnes je trest odnětí svobody trestem, který nejcitelněji postihuje pachatele tím, že zasahuje do jeho osobních práv tak, že ho zbavuje osobní svobody. Také současně zasahuje do práv osob pachateli blízkých a narušuje rodinné vztahy (17).

Tento trest plní, více než kterékoli jiné tresty, účel speciálně preventivní, a to tím, že chrání společnost po dobu výkonu a omezuje možnost odsouzeného páchat další trestnou činnost (12). Dále také plní výchovný účel již svým samotným uložením a spolu s výkonem újmy na osobní svobodě a v neposlední řadě systematickým výchovným působením během výkonu trestu (12).

Přestože trest odnětí svobody může soud uložit za všechny trestné činy uvedené v trestním zákoníku, musí být ukládán jen jako nejzazší prostředek, a to v případech, kdy uložení jiného trestu nebo ochranného opatření není dostačující. Soud by měl u méně závažných trestných činů zvažovat možnost uložení méně citelných trestních sankcí (10). Prosazované tendence směřují k tomu, aby se trest odnětí svobody stal krajním prostředkem společenské reakce na tu nejzávažnější trestnou činnost. V ostatních případech by měla být dána přednost trestům nahrazujícím trest odnětí svobody, jako např. peněžité tresty, podmíněné odsouzení, obecně prospěšné práce atd. (25)

1.3.1 Uložení trestu a jeho výkon

Základním právním předpisem, který upravuje výkon nepodmíněného trestu odnětí svobody je zákon č. 169/1999 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů. Prováděcím předpisem je vyhláška MS ČR č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody (13).

Trestní sazba je uvedena u každého trestného činu v trestním zákoníku a pro její výši je určující typová závažnost trestného činu (5). Neznamená to však, že tento trest musí být uložen vždy. Přiklání se k němu tehdy, nelze-li ke splnění účelu trestu uložit některý z alternativních trestů, které přichází za daný trestný čin v úvahu (12). Nejvyšší možná délka trestu odnětí svobody je dvacet let, jestliže nejde o mimořádné zvýšení trestu odnětí svobody nebo ukládání trestu pachateli trestného činu spáchaného ve prospěch organizované zločinecké skupiny, anebo o výjimečný trest (16). Minimální hranice trvání trestu odnětí svobody není stanovena, ale z povahy trestu plyne, že nejnižší možná výměra trestu je 24 hodin (12). Trestní zákoník udává, že: *„Nepodmíněný trest odnětí svobody se vykonává diferencovaně ve věznici s dohledem, s dozorem, s ostrahou, nebo se zvýšenou ostrahou“* (10).

Dále také tento zákon doporučuje, kam soud zařadí pachatele k výkonu trestu. Věznice prvního typu je především pro pachatele, který spáchal přečin z nedbalosti a který dosud nebyl ve výkonu trestu pro úmyslný trestný čin. Do druhého typu soud posílá pachatele, kteří splňují kritéria pro věznici s dohledem, ale již byli ve výkonu trestu pro úmyslný trestný čin, nebo pachatelé, kterým byl uložen trest za úmyslný trestný čin ve výměře do tří let a kteří dosud nebyli ve výkonu trestu pro úmyslný trestný čin. Věznice s ostrahou je pro pachatele, kterému byl uložen trest za úmyslný trestný čin a nesplňuje podmínky pro umístění do předchozích věznic a také pachatel, který byl odsouzen za přečin spáchaný z nedbalosti a nebyl zařazen do věznic s dohledem či dozorem. Poslední typ věznice je pro pachatele vykonávající výjimečný trest, dále pak pro ty, co spáchali trestný čin ve prospěch organizované skupiny, pachatelé odsouzení na dobu nejméně osmi let za zvlášť závažný zločin a pachatelé, kteří byli odsouzeni za úmyslný trestný čin a v posledních pěti letech uprchli z vazby nebo věznice (10).

V závislosti na chování vězně, jeho resocializaci, rozhodne soud o přeřazení odsouzeného do věznice s přísnějším či mírnějším režimem (16). Dále je možné, na základě podmínek uvedených v trestním zákoníku, mimořádné snížení nebo mimořádné zvýšení trestu odnětí svobody (5).

Výjimečný trest odnětí svobody se ukládá nad dvacet let až do třiceti let, nebo na doživotí (5).

Hlavní zásady výkonu trestu jsou uvedeny, jak jsem již uvedla, v zákoně č. 169/1999 Sb. Jde především o to, aby se trest vykonával jen takovým způsobem, který respektuje důstojnost osobnosti odsouzeného a omezuje škodlivé účinky zbavením svobody. S odsouzenými ve výkonu trestu se musí jednat tak, aby bylo zachováno jejich zdraví a pokud to doba jejich výkonu trestu umožní, podporovaly se takové postoje a dovednosti, které odsouzeným pomohou k návratu do společnosti a umožní vést soběstačný život v souladu se zákonem po jejich propuštění (11).

1.3.2 Vězeňská služba ČR

Vězeňská služba České republiky je ozbrojeným bezpečnostním sborem, který je řízen generálním ředitelem Vězeňské služby (20). Je podřízena Ministerstvu spravedlnosti ČR, jež je ústředním orgánem státní správy pro vězeňství a plní ve vztahu ke vězeňství funkci zřizovatele. Její činnost se řídí podle zákona č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční stráží České republiky (9). VS se člení na vězeňskou stráž, justiční stráž, které mají postavení ozbrojeného sboru a správní službu (9).

VS zajišťuje výkon vazby, výkon trestu odnětí svobody a bezpečnost a pořádek v soudních budovách. Dále VS spravuje a střeží věznice a detenční ústavy. Také střeží, předvádí a eskortuje vězněné osoby. K dalším úkolům patří výzkum v oboru penologie, jehož výsledky aplikuje v praxi. Důležitou součástí činnosti je rovněž vytváření podmínek pro zaměstnávání, vzdělávání a rekvalifikaci vězňů (48). Prostřednictvím programů zacházení soustavně působí na osoby ve výkonu trestu odnětí svobody a obdobně i na některé skupiny osob ve výkonu vazby s cílem vytvořit předpoklady pro jejich řádný způsob života po propuštění (20).

Zákon o VS také upravuje služební povinnosti příslušníka VS, které plní na základě zákona a dalších obecně závazných právních předpisů a z rozhodnutí a příkazů nadřízených. Také výše zmiňovaný zákon upravuje oprávnění těchto příslušníků (45).

VS také úzce spolupracuje se státními i nestátními subjekty a organizacemi. Jednou z nich je významná spolupráce s Policií ČR. To se týká např. vzniku mimořádných situací ve věznicích, eskorty některých osob, odhalování trestné činnosti vězňů apod. (9).

1.4 Trest odnětí svobody na doživotí

1.4.1 Historie (trest odnětí svobody x trest smrti)

V průběhu lidských dějin se vystřídalo velké množství trestů, které byly mnohdy kruté a nelidské. Trest odnětí svobody byl ve starověku pouze okrajovou záležitostí. Nemá zdaleka tak dlouhou tradici, jako trest smrti. Sloužil spíše pro účely střežení odsouzeného na smrt čekajícího na vykonání rozsudku (15). Vězení jako výkon trestu se začalo šířit od poloviny šestnáctého století v souvislosti s rozvojem renesančního myšlení a změnami postoje k lidskému životu (1). Trest odnětí svobody v jeho klasické podobě vzniká koncem osmnáctého století a zejména pak ve století devatenáctém, kdy probíhá reformní hnutí usilující o humanizaci výkonu trestu odnětí svobody a prohloubení jeho účinnosti (1).

Oproti tomu trest smrti byl po staletí masově používán a zneužíván jako nejobvyklejší sankce proti narušitelům zákonů a obyčejných norem (2). V prvních společnostech sloužil trest smrti jako univerzální trest, kterým se pachatel jednoduše vyloučil z komunity. Tento absolutní trest byl na východě i západě uplatňován i za tak triviální delikty, kterými jsou například nevěra a drobná krádež (15). Vyjadřoval odedávna nejdůraznějším způsobem původně jediný smysl trestní sankce vycházející z odplaty (2). Teprve v relativně nedávné době (období po druhé světové válce) byl trest smrti převážně nahrazen tresty spojené s odnětím svobody. V roce 1985 bylo kongresem OSN doporučeno členským státům i ostatním zemím, aby přestali právně i fakticky trest smrti používat. Podle Amnesty International, organizace usilující o celosvětové zrušení trestu smrti, v dnešní době dvě třetiny zemí tento trest vymazala ze svého právního systému, nebo od něj alespoň prakticky ustoupila (15).

Během dlouhé doby, kdy probíhají diskuse o trestu smrti, se vytvořily dva základní myšlenkové tábory. Zastánci trestu smrti jsou označováni jako retencionisté a odpůrci jako abolicionisté (15). Obě strany mají mnoho argumentů – filosofických, morálních i právních jak pro zrušení, tak pro zachování trestu (2). Odnětí svobody na doživotí se zde stává základní alternativou trestu smrti. Abolicionisté mají ve svých

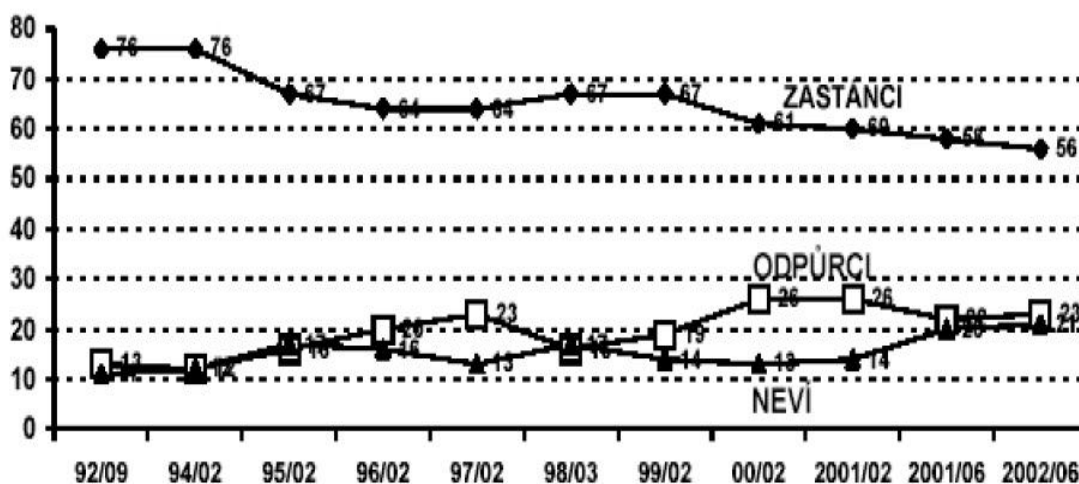
argumentech zásadu humanismu, omezení represe na nezbytnou míru, nebezpečí nenapravitelných justičních omylů, fakt, že zrušení trestu smrti nezvyšuje výskyt nejzávadnější kriminality atd. Oproti retencionistě uvádí silný odstrašující vliv na společnost, naprosté zneškodnění zvláště nebezpečných pachatelů, doživotní trest, který je náhradou za trest smrti, je ještě krutější a nákladnější (15). Samotný výčet těchto argumentů, jejich hodnocení, zvažování a porovnávání vyvolává jen další diskuse, ale otázku zachování či zrušení trestu neřeší (2). Kalvodová říká: *“Stejně jako trest smrti i doživotní odnětí svobody má své zastánce i odpůrce. Můžeme dlouho zvažovat argumenty svědčící pro doživotí i proti němu. Nicméně trest odnětí svobody na doživotí jako forma výjimečného trestu je součástí našeho právního řádu a jednou ze základních otázek je vytvoření účinné koncepce jeho výkonu.”* (2).

Rozhodnutím Československých soudů bylo v letech 1918 - 1989 popraveno celkem 1207 lidí, nejvíce po 2. světové válce, kdy byly tresty smrti uloženy za spolupráci s nacistickým režimem. Z politických důvodů byl vykonáván tento trest zejména v letech 1948 - 1953. Za klasické kriminální delikty byla odsouzena jen šestina z celkového počtu. Trest smrti byl ukládán především za mnohonásobné vraždy, vraždy dětí, důchodců a příslušníků tehdejší Veřejné bezpečnosti. Za obdobné trestné činy, mohou být pachatelé od roku 1990 místo trestu smrti trestáni výjimečným trestem odnětí svobody (na 15 až 25 let) a na doživotí (28).

V Československu se abolicionistické tendence začaly projevovat ve 20. letech 19. století. Prvním výzkumem byla anketa, která proběhla v roce 1920 a dotazovala se čtyřmi otázkami právníků, politiků a jiných osob veřejně činných, jestli souhlasí s trestem smrti, zda připouští výjimky, jaký vliv má trest smrti na veřejnou morálku, a jestli je doživotní žalář dostatečnou náhradou trestu smrti. Z výzkumu se dalo vyčíst, že většina dotázaných byla proti trestu smrti. V roce 1969 se skupina expertů měla zabývat otázkou nahrazení trestu smrti jiným opatřením, zajišťujícím neméně účinnou ochranu chráněných zájmů. Poradní skupina dospěla k závěru, že trest odnětí svobody na doživotí, popřípadě dlouhodobé tresty odnětí svobody, je obecně uznávanou náhradní sankcí za trest smrti. Tento vědecký výzkum se neomezil pouze na odborné posouzení této problematiky, ale vzal v úvahu i veřejné mínění, dokumentující názory občanů (15).

Názory veřejnosti se od roku 1992 vyvíjely následovně. V roce 1992 a 1994 souhlasily s existencí trestu smrti 3/4 populace. V roce 1995 došlo k poklesu stoupců trestu smrti, který se pohyboval do roku 1999 v rozmezí 64 - 67%. V roce 2000 byl zaznamenán další pokles podílu jeho příznivců, který ještě dále mírně pokračoval. V roce 2002 podíl zastánců činil 56%. V roce 2003 byla otázka ohledně trestu smrti položena následovně: „rozhodně má existovat“, pro tuto variantu bylo 31% vzorku populace a „spíše má existovat“, pro tuto alternativu se vyslovilo 32% respondentu (28).

Obr. č. 1 Vývoj postoje veřejnosti k trestu smrti v ČR během let 1992-2002

Zdroj: Institut pro kriminologii a sociální prevenci (28)

Aktuální výzkum veřejného mínění českých občanů ohledně trestu smrti provedlo v roce 2009 Centrum pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR. Odpůrců trestu smrti bylo 31% (15).

Co se týká reakce na zrušení trestu smrti, výzkumy nepotvrdily, že by po zrušení tohoto trestu došlo k nárůstu deliktů, za které bylo možné původně trest uložit. Neprokázala se tedy souvislost mezi zrušením a ponecháním trestu smrti a výskytem kriminálních deliktů, za které jej lze uložit (2).

1.4.2 Právní úprava doživotního trestu

Trestní zákon č. 140/1961 Sb., platný od roku 1962 původně doživotní trest vůbec neznal. Výjimečným trestem byl trest smrti. Změna politického režimu v roce 1989 vedla i ke změně zákonů (18). V roce 1990 byla přijata novela trestního zákona, která s účinností téhož roku zrušila trest smrti jako absolutní a ireverzibilní trest a opětovně zavedla trest odnětí svobody na doživotí do našeho systému trestněprávních sankcí (2). Zrušení trestu smrti bylo vzápětí zakotveno i do ústavního pořádku, protože došlo k přijetí ústavního zákona, kterým byla do ústavního pořádku zavedena Listina základních práv a svobod, která trest smrti nepřipouští. Tato listina byla spolu s uvedeným zákazem trestu smrti recipována do právního řádu ČR. Dále zrušení trestu smrti vyplývá i z Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod (15).

Trest odnětí svobody na doživotí je tedy nejpřísnějším trestem, jaký trestní zákoník České Republiky v dnešní době zná (13). Patří spolu s trestem odnětím svobody v době trvání nad 20 až do třiceti let k výjimečným trestům. Tato výjimečnost nespočívá v jejich druhu, ale v tom, že doba trvání je delší, než je obecně nejvyšší přípustná horní hranice, dále pak je lze uložit pouze za vymezených podmínek, které jsou taxativně stanovené a také je stanoven obligatorní výkon trestu tak, že pachatel je vždy zařazen do věznice se zvýšenou ostrahou (16). Z věznice se zvýšenou ostrahou nelze přeradit doživotně odsouzeného do jiného typu věznice, pokud nevykonal alespoň deset let tohoto trestu (10).

Existence těchto trestů je vynucena potřebou reagovat na mimořádné případy trestných činů, které se svou povahou a závažností vymykají z rámce „běžné kriminality“ (13).

1.4.3 Podmínky k uložení trestu

Systém trestů tvoří dva podsystemy, a to tresty pravidelné a tresty výjimečné. Tato výjimečnost je chápána, jak jsem již uvedla dříve, jako reakce na mimořádné kriminální jednání (2). Uložení doživotního trestu je od počátku jeho zavedení omezeno

na určitý okruh trestných činů, jenž je vymezen v trestním zákoně (15). Jedním z předpokladů k uložení tohoto trestu je velmi vysoká závažnost zvláště závažného zločinu, nebo obzvláště ztížená možnost nápravy pachatele (13).

Dále trest odnětí svobody na doživotí může soud uložit pouze pachateli, který spáchal zvláště závažný zločin vraždy nebo který při spáchání zvláště závažného zločinu obecného ohrožení, vlastizrady, teroristického útoku, teroru, genocidy, útoku proti lidskosti, použití zakázaného bojového prostředku a nedovoleného vedení boje, válečné krutosti, perzekuce obyvatelstva nebo zneužití mezinárodně uznávaných a státních znaků, zavinil úmyslně smrt jiného člověka (16). Jde tedy o trestné činy představující úmyslné kvalifikované usmrcení. Jak jsem uvedla výše, jedná se o taxativní výčet, který není možné rozšiřovat ani s argumentem velmi vysoké nebezpečnosti spáchaného trestného činu (15).

Dále za určitých podmínek může soud uložit doživotí také pachateli, který spáchal trestný čin ublížení na zdraví, nebo trestný čin loupeže, braní rukojmí, vydírání, znásilnění nebo pohlavního zneužívání opakovaně a byl již pro takový trestný čin trestán (15). Tato úprava opouští zásadu úmyslného způsobení smrti, protože u některých trestných činů může být smrt způsobena jen z nedbalosti (15).

1.4.4 Výkon trestu odnětí svobody na doživotí

Trest doživotního odnětí svobody lze s malými výjimkami uložit v celé Evropě a Severní Americe za blíže specifikované závažné trestné činy. V mnoha zemích je doživotí obvykle zaměněno na trest odnětí svobody na určitý počet let a to za účelem umožnit u této kategorie vězňů zvážení podmíněného propuštění (28).

Doživotní trest odnětí svobody je často označováno jako sociální trest smrti. Aby se tím tak nestalo, aby doživotně odsouzení nebyli vnímáni jako deformované objekty, ale naopak byli respektováni jako aktivní subjekty schopné využít šanci na podmíněné propuštění, k tomu je třeba zaměřit celý výkon (2).

Dle zákona č. 169/1999 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů „*trest může být vykonáván jen takovým způsobem, který respektuje důstojnost osobnosti odsouzeného a omezuje škodlivé účinky zbavení svobody; tím však nesmí být ohrožena potřeba ochrany společnosti. S odsouzenými ve výkonu trestu se musí jednat tak, aby bylo zachováno jejich zdraví, a pokud to doba výkonu trestu umožní, podporovaly se takové postoje a dovednosti, které odsouzeným pomohou k návratu do společnosti a umožní vést po propuštění soběstačný život v souladu se zákonem*“ (11).

Orgán, který zajišťuje výkon trestu, tedy střežení odsouzených, dozor nad nimi, metody zacházení s odsouzenými a stanovené podmínky výkonu trestu se nazývá Vězeňská služba České republiky (dále jen VSČR) (11). Ta se řídí zákonem č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční stráži České republiky (11).

Bližší specifikace výkonu trestu je provedena vyhláškou Ministerstva spravedlnosti č.345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody. Pachatel odsouzený k doživotnímu trestu odnětí svobody tento trest vykonává ve věznici se zvýšenou ostrahou (10). Během výkonu trestu může soud rozhodnout o přeřazení odsouzeného do věznice jiného typu, který se od věznice, v níž dosud odsouzený trest vykonává, může lišit o jeden stupeň. Odsouzený, kterému byl uložen výjimečný trest, musí vykonat alespoň 10 let tohoto trestu, aby bylo možné ho přeřadit (28). Automaticky je zařazován na oddělení se zesíleným stavebnětechnickým zabezpečením. Zde jsou umístěni na celách nejčastěji po jednom a jsou vůči nim používána zvýšená bezpečnostní opatření (19). Tato opatření se týkají např. stravování, vycházek, návštěv a výkonu kázeňských trestů, které se podle zákona probíhají zpravidla odděleně od ostatních vězňů (11). Konkrétně slovo *zpravidla* umožňuje VSČR postupovat u každého odsouzeného individuálně a s ohledem na bezpečnostní rizika, které může představovat (19). Odsouzenému k doživotnímu trestu není možné přerušit výkon trestu nebo mu udělit kázeňskou odměnu, která spočívá v povolení dočasně opustit věznici v souvislosti s návštěvou nebo s programem zacházení (28).

Odsouzení k doživotnímu trestu se stravují v celách za použití jídelní soupravy, která se vždy po konzumaci odebírá. Koupání, výměna prádla nebo stříhání se provádí

většinou po jednotlivých celách (19). Vycházky jsou prováděny pod přímým dohledem příslušníka VSČR ve vyčleněné části věznice a vězni mohou být v odůvodněných případech během této vycházky poutáni. Návštěvy se uskutečňují v místnosti, kde jsou návštěvníci odděleni přepážkou a to také za přímého dohledu příslušníka. Vězni také mohou ve stanovenou dobu navštěvovat kulturní a společenské místnosti s ostatními vězni. Pracovat mohou zpravidla na pracovištích uvnitř oddělení se zesíleným stavebnětechnickým zabezpečením (20).

1.4.5 Vnitřní a vnější diferenciac

Vnější diferenciac znamená rozdělení věznic pro výkon trestu odnětí svobody podle způsobu vnitřního členění a zajištění bezpečnosti do čtyř základních druhů (22). Jedná se o věznici s dohledem (nejmírnější typ věznice), dozorem, ostrahou a zvýšenou ostrahou (nejpřísnější typ věznice) (11).

Vnitřní diferenciac provádí sama vězeňská služba, a to na základě komplexních zpráv o odsouzených. Vnitřní diferenciac znamená rozdělení odsouzených na návrh odborné komise a rozhodnutí ředitele věznice do prostupných skupin vnitřní diferenciac (19, 50). *„Prostupné skupiny vnitřní diferenciac tvoří ucelený systém pozitivní motivace odsouzených. Ve vnitřním řádu se stanoví podrobnější podmínky vnitřní diferenciac tak, aby odsouzený mohl být během výkonu trestu na základě změn v přístupu, plnění programu zacházení, plnění povinností a chování a jednání v souladu, či nesouladu s vnitřním řádem postupně zařazován do jednotlivých skupin“* (20).

Odsouzení, kteří vykonávají doživotní trest odnětí svobody ve věznici se zvýšenou ostrahou, se zařazují do tří prostupných skupin této vnitřní diferenciac. Třetí diferenciacní skupina je určena všem odsouzeným, kteří nastupují doživotní výkon trestu a setrvávají v ní ti, kteří se dopouštějí závažných přestupků proti vnitřnímu řádu věznice a je prokazatelné, že jejich chování není zvládnutelné běžnými postupy. Program zacházení se v této skupině uskutečňuje minimálně tři hodiny denně. Do druhé diferenciacní skupiny se zařazují obvykle po 5 letech pobytu ve třetí skupině ti

odsouzení, kteří plní své povinnosti a akceptují působení odborných pracovníků. Do první skupiny vnitřní diferenciací jsou zařazováni odsouzení zpravidla po 10 letech pobytu ve druhé diferenciacní skupině, kteří příkladně plní své povinnosti a také se aktivně účastní programu zacházení (28).

Bezpečnostní opatření se u jednotlivých diferenciacních skupin výrazně neliší. Zmírnění přicházejí v úvahu u první skupiny, například ve způsobu návštěv, možnosti sledovat častěji televizi, nebo absolvovat vycházky ve větších skupinách v rámci diferenciacní skupiny. Další odlišnosti mohou být i ve vybavení cel, opatřeních při pohybu v prostorách oddělení (28).

1.4.6 Možnosti propuštění

I když by se mohlo zdát, že doživotní trest se takto nazývá právě z toho důvodu, že si ho vězeň bude odpykávat až do své smrti, není tomu tak. Trestní zákon hovoří jinak a dává možnost, aby doživotně odsouzený vězeň po odpykání části trestu požádal o propuštění (25). *„Osoba odsouzená k výjimečnému trestu odnětí svobody na doživotí může být podmíněně propuštěna až po nejméně dvaceti letech výkonu tohoto trestu, nehrozí-li s ohledem na okolnosti činu, za který byla odsouzena, a povahu její osobnosti opakování spáchaného nebo jiného obdobného zvlášť závažného zločinu“* (10).

Soud by při rozhodování o podmíněném propuštění měl brát na zřetel několik faktorů. Velice důležitý je posudek ředitele věznice, dále se hodnotí, jakou šanci na převýchovu odsouzený má, posuzuje se také, kolikrát byl žadatel v minulosti trestán. Soud se zajímá i o rodinné zázemí, případné vyhlídky na zaměstnání a podobně (25).

Na základě zmocnění daného ustanovením § 366 odst. 1 zákona č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), má prezident republiky na základě ústavy právo udělit milost i těmto vězňům (28).

Většina vězňů se domnívá, že někdy vyjdou na svobodu. Na tuto alternativu je připravují vychovatelé a odborní pracovníci věznic (25).

1.4.7 Program zacházení

K dosažení účelu výkonu trestu každá věznice stanoví, pro jednotlivého odsouzeného, program zacházení (PZ). Je to základní forma cílevědomého a komplexního působení na odsouzeného. Tento program se zpracovává na základě komplexní zprávy o odsouzeném a při tom se bere v potaz délka trestu, charakteristika osobnosti a příčiny trestné činnosti. Komplexní zpráva je výsledek psychologického, pedagogického, lékařského posouzení a i jiných dostupných materiálů o osobě odsouzeného (20).

PZ je tvořen konkrétními aktivitami a činnostmi které jsou zaměřeny na vytvoření reálného pohledu na trestnou činnost, které se odsouzení v minulosti dopustili, na osvojení účinných forem řešení problémových situací a na lepší připravenost a motivovanost k vedení řádného života (31). Aktivity jsou rozděleny do těchto základních oblastí: pracovní, vzdělávací, speciálně výchovné, zájmové, vnější vztahy (30).

Pracovní zařazení probíhá jednak v rámci střežených pracovišť uvnitř věznice, tak smluvně na nestřežených pracovištích mimo věznici. V rámci pracovních aktivit odsouzení také vykonávají pomocné úklidové a další obdobné činnosti sloužící k zajištění každodenního provozu věznice (31). Cílem pracovních aktivit je především vytvoření či uchování pracovních návyků. Smysluplná práce utváří v žádoucím směru vztah odsouzeného k práci vůbec (práce jako typicky lidská potřeba) i k práci jako prostředku uspokojování dalších potřeb a zájmů člověka. Důležitým přínosem zaměstnávání odsouzených je i ekonomická stránka věci, protože odsouzení ze své pracovní odměny hradí, nákladů výkonu trestu a vzniklé dluhy (51).

Vzdělávací aktivity jsou orientovány jak na získávání vědomostí potřebných pro aktivní přístup k dalšímu životu po propuštění z VTOS, tak na rozšiřování úrovně jazykových znalostí odsouzených (31). Stále více se také klade důraz na vzdělávání vězňů v pracovních oborech s možností rekvalifikace nebo kvalifikace v řemeslech, či administrativně technických profesích (51).

Speciálními výchovnými aktivitami programu zacházení se rozumí podle řádu výkonu trestu individuální a skupinová speciální pedagogická a psychologická působení, zejména terapeutická (sociální výcvik, psychoterapie, arteterapie, pohybová terapie), sociálně právní poradenství a trénink zvládnání vlastní agresivity (20).

Speciálně výchovné aktivity se tedy zaměřují na oblast sebepoznání, sociálních kompetencí, společenského chování a vystupování. Cílem je zprostředkovat nový pohled na dosavadní chybné postoje a chování (31).

V rámci zájmových aktivit se odsouzení učí účelně trávit svůj volný čas a to dle svého osobního zaměření. Odsouzení se mohou věnovat sportu, činnosti v kroužku, který konkrétní věznic nabízí, nebo si zahrát hry na počítači (31).

V oblasti utváření vnějších vztahů se jedná o vytváření, udržování či posilování vazeb odsouzených s vnějším světem (k rodině, přátelům a známým mimo kriminální subkulturu), rozvíjení znalostí, dovedností, které jsou potřebné v občanské společnosti (51). Dále jsou také formou pravidelných besed odsouzeným poskytovány informace o činnosti státních i nestátních institucí a organizací (31)

Program zacházení obsahuje konkrétně formulovaný cíl působení na odsouzeného ve VTOS, dále pak metody zacházení, které směřují k dosažení cíle a způsob a četnost hodnocení. Pravidelnou součástí programu zacházení je určení způsobu zaměstnávání odsouzeného, jeho účasti na pracovní terapii, vzdělávání anebo jiné náhradní činnosti (11).

Programy zacházení mohou být účinné tehdy, jsou-li doživotně odsouzení motivováni a ochotni tyto programy akceptovat a plnit. Programy by u těchto vězňů neměly být zaměřeny obecně na změny v chování (to lze jen obtížně u jedinců s poruchou osobnosti), ale mohou zahájit pozitivnější dyadický vztah mezi odsouzeným a personálem a tím přispět k „pozitivní prizonizaci, ve smyslu bezprostředního přijímání odpovědnosti, integrace do vězeňského prostředí s připuštěním si možnosti růstu osobnosti zde (38).

Ačkoliv jde o odsouzené k trestu doživotí, možnost podmíněného propuštění na svobodu dle trestního zákoníku existuje. Cílem penitenciárního modelu zacházení je působit na tyto odsouzené tak, aby byla chráněna společnost ve smyslu snižování rizik

souvisejících s vnitřní bezpečností a s kriminogenními riziky po eventuálním podmíněném propuštění (32).

1.4.8 Trest odnětí svobody na doživotí a lidská práva

Nedotknutelnost osobní svobody jednotlivce je zakotvena ve všech lidskoprávních předpisech. Toto základní lidské právo může být omezováno pouze ze zákonných důvodů a za určených podmínek. Případy takového omezení představuje především trest odnětí svobody (19). Vzhledem k tomu, že tento trest je mimořádně závažný, jsou dané podmínky pro uložení a výkon tohoto trestu přísně stanoveny na vnitrostátní i mezinárodní úrovni (1).

Zásah do osobní svobody je natolik výrazným omezením práv člověka, že limity pro jeho uplatnění jsou pochopitelně zakotveny v Ústavě ČR a Listině základních práv a svobod (19).

V druhé hlavě Listiny se jedná o základních lidských právech a svobodách, např.: *„Nedotknutelnost osoby a jejího soukromí je zaručena. Omezena může být jen v případech stanovených zákonem. Nikdo nesmí být mučen ani podroben krutému, nelidskému nebo ponižujícímu zacházení nebo trestu“* (25, 26). Další článek pak zaručuje osobní svobodu.

Dále Listina uvádí: *„Každý má právo, aby byla zachována jeho lidská důstojnost, osobní čest, dobrá pověst a chráněno jeho jméno“*(25, 26).

Pátá hlava tohoto dokumentu uvádí právo na soudní a jinou ochranu. Např.: *„Jen zákon stanoví, které jednání je trestným činem a jaký trest, jakož i jaké jiné újmy na právech nebo majetku, lze za jeho spáchání uložit“*, *„Jen soud rozhoduje o vině a trestu za trestné činy“*(25, 26).

Mezi důležité mezinárodní úmluvy o lidských právech patří Mezinárodní pakt o občanských a politických právech. V tomto smyslu Kalvodová uvádí čl. 9, v němž je zakotveno právo na svobodu a osobní bezpečnost: *„Nikdo nesmí být svévolně zatčen nebo zadržen. Nikdo nesmí být zbaven svobody kromě případů, kdy se tak stane na*

základě zákona a ve shodě s řízením, jež je stanoveno zákonem“ (1). Dále vyzdvihuje článek 7, 8, 10 a 15.

Dalším důležitým mezinárodním dokumentem je Úmluva proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání, Evropská úmluva o zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání, Úmluva o právech dítěte, Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod (1, 19).

V posledním uvedeném dokumentu se např. uvádí: *„Každý má právo na svobodu a osobní bezpečnost. Nikdo nesmí být zbaven svobody kromě následujících případů, pokud se tak stane v souladu s řízením stanoveným zákonem: zákonné uvěznění po odsouzení příslušným soudem“* atd. (27).

Evropská vězeňská pravidla mají povahu doporučení, ale i tak je můžeme považovat za velmi důležitý dokument mezinárodní penologie (1). Tato pravidla jsou charakterizována třemi základními aspekty. Za prvé, uvěznění (zbavení svobody) je trestem samo o sobě, podmínky výkonu trestu by tedy neměly zhoršovat tento stav. Dále, režim ve vězení má být zaměřen na reedukaci a resocializaci vězně. Třetí, správa věznic musí respektovat základní práva jednotlivce a zachovávat lidskou důstojnost (1).

1.4.9 Důsledky dlouhodobého uvěznění

Umístění pachatelů závažných kriminálních činů do věznic a odpykávání si dlouhodobých trestů odnětí svobody je ve společnosti chápáno, jako optimální trest za spáchané trestné činy a jako nejlepší ochrana společnosti před jejich opakováním. I přesto jsou již mnoho let diskutovány problémy, které jsou spojené s vězněním, jako např. sociální a ekonomické dopady a také negativní působení dlouhodobého uvěznění na osobnost jedince (28). Uvěznění člověka je tedy nutné chápat z hlediska dopadu na jeho život v nejširších souvislostech (9).

Předpoklad účinného resocializačního působení uvěznění, což je jeden z cílů tohoto trestu, je minimalizace nepříznivých účinků výkonu trestu odnětí svobody. Sociální prostředí, ve kterém odsouzený trest vykonává, tvoří společenství ostatních

odsouzených, tedy více či méně disociálních jedinců s narušenými sociálními vztahy. Právě toto prostředí, do něhož je vězeň začleněn a s nímž je v každodenní interakci, nelze označit jako prostředí právě výchovné (25).

Prokazatelné negativní vlivy uvěznění jsou často uváděny jako přerušení pozitivních sociálních vazeb s původním prostředím (rodinou, přáteli atd.), dále přerušení pracovních aktivit a vztahů, vykořenění z běžného života společnosti, značné potlačení individuality odsouzených osob, vedoucí u nich ke ztrátě pocitu odpovědnosti za vlastní rozhodování, k převzetí vězeňských norem tzv. druhého života vězňů, vězeňská subkultura (28). Proces psychické adaptace k vězeňskému životu je označována jako prizonizace (25).

Prizonizaci poprvé pojmenoval sociolog Donald Clemmer ve třicátých letech dvacátého století, který působil v americké věznici. Říká, že vězně sjednocuje společná zkušenost nuceného uvěznění. Fyzická blízkost, v níž jsou nuceni žít, ničí jejich soukromí, vězeňské předpisy a rutina je nutí ke konformismu a izolace omezuje jejich život (29). Prizonizace má dva aspekty, přizpůsobení se režimu ve vězení, a osvojení si vězeňské subkultury. Vězeň se učí hodnotám, normám, kriminálnímu argotu a dogmatům, zločinecké sklony se utvrzují, a jakmile vězeň přijme vězeňské hodnoty za svoje, stává se imunní vůči vlivům konvenčního hodnotového systému (29, 25). To v podstatě znamená, že proces prizonizace mění vězně na „plnohodnotného“ trestance. Jde o kriminalizační proces, který působí proti nápravě nebo resocializaci (29). Stupeň adaptace na vězeňskou subkulturu závisí na určitých faktorech, přitom jedním z nich je délka trestu s tím, že čím delší trest, tím je působení značnější (25). Proces prizonizace je v podstatě obranný mechanismus, který má za následek formování a deformování osobnosti (28). Mezi deformace osobnosti odsouzeného při dlouhodobé izolaci patří např. apatie, deprese, snížení psychomotorické hnací síly, neadekvátní hodnocení skutečnosti, poruchy emocionality, sebevražedné pokusy aj. (25).

Jádrem problému, kterému jsou nuceni čelit vězni odsouzení k trestu odnětí svobody na doživotí, je neurčitost rozsudku. To znamená, že nevědí zda, kdy a jak budou propuštěni. Neurčitost, s kterou se ubírá život odsouzených na doživotí, s sebou pak nese obtíže, jako je pocit nejistoty z budoucnosti. Důsledkem toho všeho je, že

odsouzení k trestu odnětí svobody na doživotí mají změněný mechanismus vnímání času (29).

Pokud jde o vznik a rozvoj psychických poruch vlivem dlouhodobého uvěznění, pak výsledky výzkumů vykonaných na odsouzených k doživotí se různí. Obecně je u nich nalézána vysoká míra psychické poruchovosti. U doživotně odsouzených se objevují převážně neurotické poruchy s klinickým obrazem deprese, nebo afektivní poruchy. Přestože zmíněné nálezy poukazují na zvýšenou frekvenci psychických poruch, nelze je zřejmě dávat do souvislosti s faktem délky trestu. Vzhledem k tomu, že jde o pachatele nejzávažnějších deliktů, nelze vyloučit, že tato poruchovost byla přítomna ještě před spácháním deliktu, za nějž byli uvěznění na doživotí (29).

Ztráta svobody působí na emocionalitu jedince jako stresogenní faktor. Změny nastávají v nepředvídatelnosti chování, neadekvátních reakcích-impulzivita, agrese, nedostatku vnitřní motivace pro změnu, obviňování druhých, neschopnost řešit konflikty konstruktivně. Další výrazné změny byly zaznamenány v poznávacích funkcích, jako je pozornost a paměť (29).

Suchý na problematiku následků dlouhodobého věznění říká: *„Mechanismus vytváření společensky pozitivních postojů a názorů probíhá na základě sociálního učení v interakci s ostatními lidmi. Žádoucí změny v osobnosti odsouzeného, ke kterým má docházet v procesu penitenciální resocializace, jsou přímo spolu podmíněny vytvářením adekvátního sociálního prostředí. Právě nedostatky ve vytváření tohoto prostředí jsou objektivním faktorem neúčinnosti trestu.“* (25).

V penitenciární praxi by měla platit zásada, že vedlejší, negativní účinky trestu nesmí znehodnocovat a ani podstatněji snižovat účinky hlavní, pozitivní (28).

1.5 Péče o zdraví z pohledu bio-psycho-sociálního

1.5.1 Zdraví

Zdraví představuje v lidské společnosti jednu z nejvýznamnějších hodnot, uznávanou prakticky ve všech dobách a všech kulturách. Zdraví a nemoc jsou často chápány jako odlišné kvality, které jsou v opozici (36).

Pojetí zdraví se vyvíjí a mění. Po dlouhou dobu bylo měřítkem zdraví přítomnost nebo nepřítomnost nemoci. Až do konce 19. století bylo hlavním zájmem odborníků to, jak vyléčit chorobu. Důraz na zdraví jako takové převládá teprve v posledních letech (34).

Definice zdraví prošla komplikovaným vývojem. Nejprve převládal čistě biologický pohled, tzn. zdraví jako zdraví těla. Poté se objevil pohled sociální, který vnímá zdraví jako schopnost normálního zapojení do společnosti. Ještě později začalo být zdraví chápáno i ve smyslu psychologickém, tedy zdraví jako subjektivní pocit (38).

V roce 1948 uvedla Světová zdravotnická organizace (WHO) definici zdraví takto: *“Health is a state of complete physical, mental and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity”* (35).

Zdraví je v této definici vymezeno třemi rovnocennými složkami a to tělesnou, duševní a sociální. To znamená, že zde již nejde o tradiční biologizující pojetí, které se v minulosti v medicíně hluboce zakořenilo. Tyto složky nepůsobí samostatně, ale naopak jejich vzájemná interakce s lidským organismem a způsobem života mohou být příčinou onemocnění nebo nemoci napomáhat (34).

V roce 1984 WHO dodalo definici zdraví nový rozměr: *„Zdraví je stav, který na jedné straně umožňuje jednotlivcům i skupinám lidí poznat vlastní cíle a uspokojovat potřeby a na druhé straně reagovat na změny a vyrovnávat se, se svým prostředím. Zdraví se tedy chápe jako zdroj každodenního života, a ne jako cíl života. Jde o pozitivní koncepci, která zahrnuje společenské a osobní zdroje stejně jako fyzické možnosti.“*(35).

To znamená, že se v dnešní době nemůžeme spokojit pouze s cílem zbavit člověka nemoci, ale stále více brát v potaz potřebu optimálního rozvíjení a využívání všech pozitivních biologických, psychických a sociálních vlastností a schopností (34).

Křivohlavý ve své publikaci o psychologii zdraví také uvádí svou definici takto: *„Zdraví je celkový (tělesný, fyzický, sociální a duchovní) stav člověka, který mu umožňuje dosahovat optimální kvality života a není překážkou obdobnému snažení druhých lidí“* (37).

Aby se lidé mohli plně realizovat, potřebují být zdraví, to je podstatným předpokladem pro naši spokojenost. Zdraví je tedy chápáno jako důležitý prostředek k dosažení cíle, i když naše cíle mohou být velmi rozdílné (36).

1.5.2 Nemoc

Nemoc velmi úzce souvisí se zdravím a je velmi obtížné určit tuto hranici (41). Je to více než jen negace zdraví, představuje také poruchu jednoty a celistvosti organismu (43). Zacharová ve své knize definuje nemoc jako porucha v systému člověk a prostředí. To znamená nějaké zmenšení či omezení organismu vyrovnat se během života s nároky prostředí, v němž jedinec žije. Nemoc má také bio-psycho-sociální aspekty (36). Jankovský považuje nemoc za stav, kdy je člověk omezován v některé oblasti lidské pohody, nebo také blaha (41).

Nemoc má také bio-psycho-sociální aspekty. Psychologický model nemoci znamená subjektivní vnímání zdravotního stavu, kdy se osoba necítí být zdravá. Psychický stav člověka má vliv na jeho postoj k onemocnění a na schopnost ho zvládat. Sociologický model nemoci se týká poruchy sociálních rolí. Jde o to, že každá nemoc je v podstatě sociálním stavem, protože zasahuje více či méně do výkonu sociálních rolí. Biologický model je objektivní a měřitelný stav nemoci. Jde vlastně o medicínský termín, který lze popsat jako poruchu tělesných a duševních funkcí, která vede až k snížení výkonnosti nebo i zkrácení délky života. Zájem zdravotníků se zde soustředí na konkrétní nemoc, ale ne na člověka, jako takového (36).

1.5.3 Bio-psycho-sociální model zdraví

V druhé polovině 20. století se objevuje pojem bio-psycho-sociální model zdraví, který rozšiřuje dosavadní biomedicínský model zdraví o psychologické a sociální faktory. Tento model byl pak ještě v průběhu doby doplněn dimenzi spirituální (52). Každého člověka bychom tedy měli vnímat holisticky, tzn. jako bytost bio-psycho-socio-spirituální. Žádnou z těchto stránek nesmíme opomenout, protože všechny tyto sféry člověka tvoří vzájemnou jednotu (41).

Biopsychosociální model zdraví zahrnuje tedy tři, respektive čtyři složky, které mají vliv na zdraví člověka. Jedná se logicky o složku biologickou, psychologickou, sociální a duchovní (39). Tento model je komplexní a systémový pohled na vztahy, které ovlivňují zdraví i nemoc uvnitř i zevně každého člověka. Nemoc je obvykle způsobena více faktory a proto i zdraví musí být zákonitě udržováno rovnováhou faktorů biologických, psychologických a sociálních. Jedinec může být z hlediska zdraví adekvátně chápan pouze tehdy, zvážíme-li všechny úrovně fungování (40).

Biologické fungování má vztah k automatickým procesům lidského těla bez vědomého uvědomování. Psychologické fungování se vztahuje k vnitřní reprezentaci sebe sama, tedy osobnosti, osobních cílů, ideálů, potřeb a poznávacích procesů, které určují chování. Sociální fungování se týká jedincova chování k rodině, přátelům, v profesi a dalších mezilidských vztahů. A ani nyní v tomto komplexním pohledu fungování jedince v systému prevence, diagnostiky a léčby nesmíme opomenout úroveň spirituální (40).

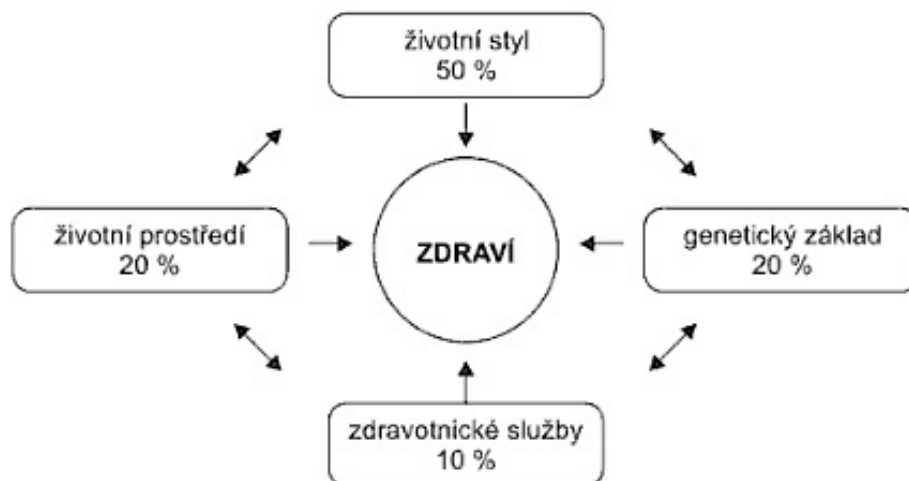
1.5.4 Determinanty zdraví

Determinanty zdraví jsou příčiny a podmínky utvářející a ovlivňující zdravotní stav jednotlivců i celého obyvatelstva. Tyto podmínky posilují a upevňují zdravotní stav anebo ho naopak oslabují a rozvracejí. Jsou to komplexy faktorů působících integrovaně na zdraví (36). Tyto faktory jej tedy mohou ovlivnit pozitivně (zvýšit odolnost vůči nemoci), i negativně (snížit odolnost, nebo nemoc způsobit). Záporně působící

determinanty jsou obecně nazývány stresory, u nichž záleží na kvalitě, kvantitě a rozložení dávky v čase, souběhu stresorů, stavu organismu a zkušeností organismu (38).

Některé faktory patří do výbavy osobnosti jedince, tedy dědičné či získané výchovou, jiné jsou součástí jeho životního prostředí a to přírodního či společenského. Dále tyto determinanty zdraví můžeme rozdělit na vnitřní a zevní. Ty vnitřní jsou faktory dědičné, jde tedy o genetickou výbavu jedince. I do tohoto základu se promítají vlivy přírodního a společenského prostředí a určitý způsob života. Zevní determinanty zdraví se mohou rozčlenit do tří základních skupin. Jedná se o životní styl, kvalitu životního prostředí a zdravotnické služby (42).

Obr. č 2 *Vzájemné vztahy mezi zdravím a jeho determinanty*

Zdroj: *Výchova ke zdraví* (45).

Toto schéma vyjadřuje vztahy mezi zevními a vnitřními determinantami a zdravím a zároveň ukazuje, jak velký relativní vliv mají. Je zde patrné, že zdraví záleží více na determinantách z oblasti životního stylu, životního prostředí a genetického základu, než na zdravotnických službách (42).

1.5 Péče o zdraví ve vězeňství z pohledu bio-psycho-sociálního

Ve věznicích všech základních typů pracují s odsouzenými zásadně stabilní týmy zaměstnanců VS, které jsou složeny ze speciálního pedagoga, psychologa, sociálního pracovníka, vychovatelů a dozorců s odpovídající speciální odbornou přípravou (20). Vedle stojí systém zdravotní péče a činnost duchovních.

1.6.1 Zdravotní péče ve vězeňství

1.6.1.1 Právní úprava poskytování zdravotní péče osobám ve VTOS

Zdravotní péče je VS poskytována v souladu s obecnými zákony upravujícími poskytování zdravotní péče, zejména zákon č. 20/1966 Sb., ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 48/1997 Sb., ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 258/2000 Sb., ve znění pozdějších předpisů (49). Dále se pak zdravotní péče řídí zákonem o výkonu trestu odnětí svobody a řádem výkonu trestu odnětí svobody. V rámci vnitřních předpisů, upravuje poskytování zdravotní péče těmto osobám nařízení ministra spravedlnosti a nařízení generálního ředitele (19).

Co se týká mezinárodní působnosti, dají se sem zahrnout určité předpisy přijaté Organizací spojených národů a Rady Evropy, dále také dokumenty přijaté Světovou zdravotnickou organizací a Světovou lékařskou asociací. Tyto předpisy a doporučení kvality zdravotní péče a její dostupnosti vyzdvihují především myšlenku, že péče poskytovaná ve VTOS by měla být stejná, nebo se co nejvíce přibližovat zdravotní péči poskytované ostatním občanům (19).

Zdravotní péči o odsouzeného vězně zajišťuje především zdravotnické středisko ve věznici nebo jiné zdravotnické zařízení Vězeňské služby (20).

1.6.1.2 Práva a povinnosti vězňů týkající se poskytování zdravotní péče

Práva

Předchozí vyjmenované zákony, které se vztahují k poskytování zdravotní péče vězňům, upravují především právo na:

- léčebnou péči ambulantní a ústavní (včetně diagnostické péče, rehabilitace a péče o chronicky nemocné),
- pohotovostní a záchrannou službu,
- preventivní péči,
- dispenzární péči,
- poskytování léčebných přípravků, prostředků zdravotnické techniky a stomatologických výrobků,
- dopravu nemocných,
- posudkovou činnost,
- prohlídku zemřelého pojištěnce a pitvu včetně dopravy (33).

Preventivní vstupní, periodické, mimořádné a výstupní lékařské prohlídky odsouzených musí být prováděny mimo doslech, a pokud lékař nerozhodne jinak, i mimo dohled zaměstnanců VS, s výjimkou zdravotnického personálu (20).

Odsouzený s těžkým zdravotním postižením má právo na zajištění přiměřených podmínek umožňujících důstojný výkon trestu. Jestliže zdravotní stav odsouzeného vyžaduje zdravotní péči, kterou není možno zajistit ve věznici nebo ve specializovaném zdravotnickém zařízení VS, poskytne se mu péče ve zdravotnickém zařízení mimo věznici (33).

O závažném onemocnění odsouzeného nebo jeho úrazu, vyžadujícím hospitalizaci, vyrozumí věznice osoby blízké, jestliže tak odsouzený nemůže učinit sám. Není-li těchto osob, vyrozumí věznice osobu, kterou odsouzený určí sám. Věznice vždy vyrozumí bez odkladu některou z těchto osob v případě, že dojde k úmrtí odsouzeného (33).

Povinnosti

Mezi povinnosti odsouzených patří podrobit lékařským prohlídkám. Tyto prohlídky lze rozdělit na vstupní, průběžné (zejm. periodické a mimořádné) a výstupní. Odsouzený je povinen podrobit se lékařské prohlídce v rozsahu určeném lékařem nebo zvláštním právním předpisem, včetně nezbytných diagnostických a laboratorních vyšetření, očkování, a opatřením stanoveným orgány hygienické služby. Lékařskou prohlídku může provádět pouze lékař (11, 19).

Pokud odsouzený onemocní, stane se mu úraz nebo je zraněn, musí tyto skutečnosti neprodleně ohlásit zaměstnanci Vězeňské služby. Dále je povinen oznámit neprodleně okolnosti, které mohou způsobit vážné ohrožení bezpečnosti jemu samotnému, spolu odsouzeným nebo věznicí, pokud se o nich dozví nebo je zjistil. Také se musí podrobit opatřením, která jsou nezbytná k potlačení výroby, držení nebo zneužívání omamných a psychotropních látek a jedů ve věznicí. Vězeň musí dodržovat zásady hygieny. Dále je povinen uhradit náklady zdravotní péče provedené v zájmu zachování nebo zlepšení jeho zdravotního stavu nad rámec hrazené z veřejného zdravotního pojištění nebo ze státního rozpočtu nad rámec mezinárodních dohod, kterým je Česká republika vázána. Odsouzený je povinen nahradit škodu způsobenou VS, zvýšené náklady střežení a náklady na dopravu a předvedení do zdravotnického zařízení, vynaložené VS jestliže si úmyslně způsobil nebo jinému úmyslně způsobil újmu na zdraví anebo se opakovaně dopustil porušování léčebného režimu, zneužil zdravotní péči předstíráním poruchy zdraví, nebo z vlastního rozhodnutí se nepodrobil lékařskému zákroku, ke kterému dal předchozí souhlas nebo o který požádal (11, 20, 33).

Odsouzený mají zakázáno předstírat poruchu zdraví nebo se úmyslně poškozovat na zdraví. Dále vyrábět, přechovávat a konzumovat alkoholické nápoje a jiné návykové látky, vyrábět a přechovávat předměty, které by mohly být použity k ohrožení bezpečnosti osob, majetku nebo k útěku, nebo které by svým množstvím nebo povahou mohly narušovat pořádek anebo poškodit zdraví (33).

Omezení

Odsouzeným nepřísluší právo svobodné volby lékaře, klinického psychologa, zdravotnického zařízení a dopravní služby (33).

1.6.1.3 Zdravotnická zařízení VS

V každé věznici je zdravotnické středisko, ve kterém poskytuje zdravotní péči praktický lékař a všeobecná sestra. Množství zdravotnického personálu Počet lékařů se liší podle počtu obviněných a odsouzených v jednotlivých věznicích a charakteru věznice. V naší republice je přes třicet zdravotnických středisek pro obviněné a odsouzené. Ve věznicích je dále zajištěna péče zubním lékařem a dalšími lékaři specialisty, jako jsou např. internista, chirurg, oční, ORL, kožní, psychiatr, radiolog a gynekolog (33).

Vězeňská služba také zajišťuje ústavní péči, a to ve dvou nemocnicích Vězeňské služby. Jedná se o Nemocnice Praha – Pankrác, která zajišťuje zdravotní péči na interních a chirurgických odděleních a o Nemocnice Brno, zajišťující zdravotní péči na oddělení interním, infekčním, následné péče, psychiatrickém a oddělení poliklinických služeb (53, 33).

Při nutnosti poskytnout obviněným a odsouzeným odbornou neodkladnou péči je zajištěna lékařská služba první pomoci nebo Zdravotnická záchranná služba. Za dostupnost zdravotní péče pro obviněné a odsouzené odpovídají ředitelé věznic. Zdravotnická zařízení Vězeňské služby po stránce odborné metodické a kontrolní řídí odbor zdravotnické služby generálního ředitelství Vězeňské služby (33).

1.6.1.4 Funkce zdravotnického personálu

Každý den se na vězeňského lékaře obrací mnoho vězňů se svým tělesným, duševním nebo sociálním problémem i přesto, že on již dávno není jediným

vysokoškolsky vzdělaným pracovníkem, se kterým se mohou setkávat. Často jde o skutečné problémy, které si vyžadují kvalifikovanou lékařskou pomoc. Jindy se jedná o různě závažné problémy, kterým by vězeň mimo věznici nevěnoval sebemenší pozornost, vzhledem ke svému stylu života. Dále se na lékaře obrací s různými pseudoproblémy, díky kterým si zajistí kontakt s ním a třeba i chvilkové rozptýlení z denního stereotypu. Každopádně je nezpochybnitelnou autoritou, jejíž rady musí být brány v úvahu při řešení všech podstatných otázek a problémů vězeňského zařízení (4).

Lékař je zde zaměstnancem VS ČR nebo může být nestátním zdravotnickým zařízením, to znamená, že ve věznici působí externě (19).

1.6.2 Psychologická péče ve vězeňství

V rámci výkonu trestu odnětí svobody je psycholog součástí stabilního pracovního týmu zaměstnanců ve věznicích všech základních typů, je jedním z odborných zaměstnanců (19).

U odsouzených s poruchou duševní a poruchou chování, s poruchou osobnosti a chování, způsobenou užíváním psychotropních látek nebo s mentální retardací se ve vnitřním řádu věznice, zejména při volbě obsahu a forem programu zacházení, přihlíží k závěrům odborného lékařského posouzení těchto odsouzených a k nutnosti individuálního nebo skupinového terapeutického působení (11).

1.6.2.1 Funkce psychologa

Mezi základní činnosti psychologa působícího ve vězení patří psychologická diagnostika, individuální či skupinové poradenství a psychoterapie. Tyto služby jsou poskytovány vězněným osobám, ale i vězeňskému personálu (4). Podílí se na zpracování konkrétních programů zacházení, na jejich hodnocení a následných změnách (9). Dále má povinnost přispívat k zlepšování psychohygienickým podmínkám výkonu

trestu odnětí svobody. Tato úloha je obdobná úloze lékaře a je tedy žádoucí, aby spolu tito odborníci úzce spolupracovali. Psycholog dále může sehrávat užitečnou roli katalyzátoru usnadňujícího propojení kontaktu a spolupráce mezi vězni, či mezi vězni a personálem (4).

1.6.3 Sociální péče ve vězeňství

Oblast sociální péče taktéž upravují zákonná nařízení garantující odsouzenému minimální úroveň sociálních podmínek ve vězení. Jedná se o zákon a řád VTOS, a rovněž o mezinárodní dokumenty (19).

Práva

Práva odsouzených můžeme rozdělit do dvou základních skupin. V té první se jedná o právo na uspokojování základních sociálních potřeb a poskytování zdravotní péče. Jedná se o vytvoření nezbytných podmínek pro přiměřený duševní i fyzický rozvoj odsouzeného. Náleží sem obvyklý společenský standart materiálních a kulturních podmínek, které jsou důstojné pro lidský život (47). *Odsouzeným se poskytuje pravidelná strava za podmínek a v hodnotách, které odpovídají požadavku udržení zdraví a přihlížejí k jeho zdravotnímu stavu, věku a obtížnosti vykonávané práce. V rozsahu, v jakém to umožňuje provoz věznice, se přitom přihlíží k požadavkům kulturních a náboženských tradic odsouzených (11).* Poskytování léčebné výživy je součástí některého léčebného režimu u odsouzených. O přiznání diety a délce jejího trvání rozhoduje lékař. Léčebná výživa zahrnuje základní diety, speciální diety a standardizované dietní postupy (19). Co se týká kvality a kvantity stravy, vychází se z mezinárodních i českých dokumentů, které mají za určující hledisko udržení života a zdraví (19). Každý odsouzený má právo na lůžko a prostor pro uložení osobních věcí. Odívání odsouzených musí odpovídat klimatickým podmínkám a vězeň má právo, aby dostatečně chránilo jeho zdraví. Odsouzení mají právo na osmihodinovou dobu ke

spánku, dále na dobu potřebnou k osobní hygieně a úklidu, stravování, a nejméně jednohodinovou vycházku a přiměřené osobní volno (11).

V druhé skupině jde především o právo na udržení nebo rozšiřování sociálních vztahů. Toto právo je podmíněno kvalitou chování. Náleží sem právo na nákup potravin, přijímání návštěv, příjem balíčku, příjem peněz, uspokojování kulturních potřeb, duchovní službu a třeba použití telefonu (47).

Povinnosti

Po dobu VTOS jsou vězni povinni podrobit se omezení některých práv a svobod, které jsou v rozporu s účelem VTOS. Tato omezení se vztahují na nedotknutelnost osoby a soukromí, svobodu pohybu a pobytu, zachování listovního tajemství a tajemství písemností, právo svobodné volby povolání. Vězni jsou zbaveni práva na stávkou, sdružování, provozovat hospodářskou činnost, podnikat, zakládat politické hnutí, vykonávat veřejné funkce (47),

Mezi povinnosti odsouzených dále patří dodržovat pořádek a kázeň, plnit pokyny a příkazy VS, dále strpět úkony spojené s kontrolou VS (např. podrobit se osobní prohlídce), dodržovat zákazy (47).

1.6.3.1 Funkce sociálního pracovníka

Sociální pracovník zajišťuje analytickou a poradenskou činnost na úseku personální práce, výkonu trestu a vnějších vztahů v rámci dislokace věznice (9). Konkrétně má v rámci svých kompetencí na starosti poskytovat vězňům ve VTOS speciální právní poradenství. Tato práce má značný psychohygienický efekt. Dále pracovník blíže spolupracuje se úředníky probační a mediační služby, s městskými úřady, úřady práce, charitou atd. (4). Dále poskytuje služby sociální péče, které mají za cíl pomáhat odsouzeným při vytváření příznivých podmínek pro jejich budoucí samostatný život na svobodě (11).

Zápornou stránkou sociální práce ve vězení je, že někdy trpí paternalismem. Za vězně sociální pracovník vyřizuje nejrůznější korespondence s úřady a institucemi, obstarává potvrzení, důchody a podobně, namísto cíleného vedení k samostatnému řešení problému (4)

1.6.4 Duchovní péče ve vězeňství

Začátkem devadesátých let dvacátého století byla v českých věznicích obnovena duchovní služba (4). Vyhláška 343/1999 udává, kdo může duchovenskou činnost provádět. Musí to být kvalifikovaný duchovní, který je k vykonávání této činnosti pověřen vedením příslušné církve nebo náboženské společnosti (20). V podmínkách vězeňství ji obvykle zajišťují členové občanského sdružení Vězeňská duchovenská péče, která byla založena v roce 1994 (9). Odsouzeným se zajišťuje právo na poskytování duchovních a obdobných služeb sledujících humanitní cíle. Věznice umožňují kontakt s duchovními představiteli takové církve a společnosti, kterým bylo přiznáno oprávnění k výkonu tohoto práva zákona č. 3/2003 Sb., o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností. Církev může konat bohoslužby, individuální pohovory, pastorační návštěvy, vést studijní hodiny, zajišťovat příslušnou literaturu, pořádat přednášky, a podílet se jinými formami přispívajícími k dosažení účelu výkonu trestu (46). Účast na náboženských obřadech je pro vězně dobrovolná (11).

1.6.4.1 Funkce duchovního

Soudobé vězeňství potřebuje rozpracovat problematiku viny, jejího přijetí odsouzenými a promítnutí tohoto aktu především do další práce na sobě samém. Duchovní služba se na řešení této problematiky podílí jak teoreticky, tak i prakticky. Duchovní má tedy prostor pro spolupůsobení na vězně v otázkách viny a odpovědnosti, při hledání nových hodnot a smyslu jejich života (4). Také se podílejí na plnění PZ

s vězňenými, a to nejen v oblasti pastorační aktivit, ale i dalších činností, při kterých spolupracují s ostatními odbornými pracovníky (9).

1.6.5 Výchovná péče ve vězeňství

1.6.5.1 Funkce vychovatele

Úkolem vychovatele je komplexní výchovná, vzdělávací, diagnostická a preventivní činnost zaměřená na celkový rozvoj osobnosti a na socializaci, resocializaci a reedukaci. Podílí se na cílených opatřeních vedoucích k optimalizaci vzdělávacího procesu odsouzených a realizaci protidrogové prevence (9). Vychovatel vede vězně k přijetí viny za spáchaný trestný čin a přijetí i odpovědnosti, a to jak morální, tak i materiální. Dále je jeho úkolem motivovat odsouzené ke změně dosavadního životního stylu, učí je jak jednat s lidmi a zvládat různé životní situace. Dále vychovatel organizuje programy zacházení, tzn., že zajišťuje sled jednotlivých činností pro každého vězně zvlášť, na základě jeho potřeb. V podstatě je hlavní článkem v celém systému zacházení s vězni. V rámci výchovy také uděluje odměny a tresty, hodnotí vězně pro potřeby soudu atd. Jeho práce může výrazně ovlivnit proces žádoucích změn chování a osobnosti vězně (4)

1.6.5.2 Funkce speciálního pedagoga

Hlavní činností tohoto vysokoškolsky vzdělaného člověka je metodické řízení ostatních vychovatelů ve věznici. Koordinuje činnost týmu, který zpracovává komplexní diagnózu odsouzeného, a na jejím základě pak tvoří program zacházení a vytváří podmínky pro jeho realizaci. Samozřejmě se také podílí na přímé práci s vězni např. při některé činnosti v rámci programu zacházení (4). Odpovídá spolu s ostatními zaměstnanci za úroveň odborného zacházení s jednotlivými vězni v návaznosti na jejich komplexní zprávy (9).

1.6.5.3 Funkce vychovatele-terapeuta

Tato specifická profese je ve vězeňství relativně nová. Člověk na této pozici má za úkol individuální či skupinové terapie s nejrůznějšími zaměřením, jako např. arteterapie, muzikoterapie, nebo nácvik relaxačních technik (4, 9).

2. Cíl práce a výzkumné otázky

Cíle

1. Zmapovat služby týkající se péče o zdraví, které jsou reálně poskytovány vězňům ve výkonu trestu odnětí svobody na doživotí.
2. Porovnat tyto služby poskytované vězňům ve výkonu trestu odnětí svobody na doživotí a vězňům ve výkonu trestu odnětí svobody.

Výzkumné otázky

1. Jaké služby péče o zdraví jsou poskytovány vězňům ve výkonu trestu odnětí svobody na doživotí?
2. Je rozdíl v poskytování služeb péče o zdraví vězňům ve výkonu trestu odnětí svobody na doživotí a vězňům ve výkonu trestu odnětí svobody?

3. Metodika

3.1 Vymezení pojmu

Cílem mého výzkumu je odpovědět si stanovené otázky. Zajímá mě, jaké služby péče o zdraví jsou poskytovány vězňům ve výkonu trestu odnětí svobody na doživotí a jestli je rozdíl v poskytování služeb péče o zdraví u vězňů ve výkonu trestu odnětí svobody na doživotí a u vězňů ve výkonu trestu odnětí svobody.

Nejprve jsem si vymezila, co pro mě znamenají služby péče o zdraví. Vycházím z holistického pojetí, kdy mě zajímají všechny složky člověka, a proto se nemohu spokojit se zdravím jako s pouhou nepřítomností nemoci. Jak uvádí Jarošová, znamená to, že v dnešní době musíme stále více brát v potaz potřebu optimálního rozvíjení a využívání všech pozitivních biologických, psychických a sociálních vlastností a schopností (34). Právě z toho vychází pojem péče o zdraví. Nemám tedy na mysli pouze zdravotní péči, ale služby, které vedou k optimálnímu rozvoji člověka ve všech jeho lidských složkách. Jsou to služby, které pečují o bio-psycho-socio-spirituální stránku jedince, respektive vězně.

3.2 Výzkumný soubor

Základní soubor respondentů v mém výzkumu tvoří vězeňští pracovníci, kteří odborně zacházejí s vězni ve výkonu trestu odnětí svobody na doživotí. Konkrétně jsem vybrala pozice, na kterých teoreticky pracovníci zastupují péči o jednotlivé sféry v holistickém pojetí člověka. Jedná se tedy o lékaře, psychology, sociální pracovníky, speciální pedagogy, vychovatele a duchovní. Pro spolupráci jsem oslovila celý základní soubor.

Výběrový soubor, tedy výzkumný vzorek pak tvořili pracovníci, kteří byli ochotni zúčastnit se výzkumu. Celkem jich bylo patnáct. Konkrétně dva lékaři, tři

psychologové, dva sociální pracovníci, tři speciální pedagogové, čtyři vychovatelé a jeden kaplan.

3.3 Metoda a průběh získávání dat

Metodu pro získání výzkumných dat jsem si zvolila dotazování pomocí dotazníku s otevřenými otázkami. Tento způsob jsem původně nepovažovala za nejvhodnější. Preferovala jsem individuální setkání s pracovníky a polo strukturovaný rozhovor, či tento rozhovor uskutečnit po telefonu. Bohužel po oslovení vedení věznic jsem zjistila, že i při ochotě (menší či větší) spolupracovat, není jednoduché zajistit si osobní schůzku s pracovníky věznice. Na základě toho jsem tedy zvolila přijatelný způsob pro obě strany, který se ve výsledku projevil jako dostatečný. Získaných respondentů i dat bylo relativně hodně.

Dotazník tvořila úvodní hlavička se základními informacemi o mě a důvodu výzkumu. Dále pak instrukce pro vyplnění a samozřejmě ujištění o zajištění anonymity celého výzkumu. Z tohoto důvodu také nebudu v práci přiřazovat konkrétní pracovní pozici k jednotlivé věznic.

První otázka v dotazníku zajistila pouze zjištění pracovní pozice. Ta slouží k rozlišení a zařazení do skupiny při vyhodnocování výsledků. Ve druhé otázce jsem požádala o vypsání služeb, které pracovník poskytuje vězňům ve VTOS na doživotí, například v rámci zákonných norem, odborných kompetencí, vlastní iniciativy atd. Záměrem bylo zmapování nabízených služeb. Třetí otázkou jsem zjišťovala, jaké z těchto služeb pracovník reálně poskytuje. Cílem bylo zjistit rozdíl mezi tím, jaké jsou možnosti při práci a konkrétní náplň činností. Ve čtvrté otázce jsem se zajímala o to, jestli jsou nějaké služby, které pracovník sice neposkytuje, ale rád by je poskytoval, nebo si myslí, že by bylo dobré je z nějakého důvodu poskytovat. Prosila jsem i o zdůvodnění odpovědi, ať už kladné či záporné. Pátou otázkou jsem zjišťovala, zda se liší práce s vězni ve VTOS a ve VTOS na doživotí. Zajímalo mě jak, v čem, proč např. z důvodu bezpečnostních opatření, osobní motivace, druhem nabízené služby,

způsobem poskytnutí apod. Poslední otázkou jsem se pokusila docílit toho, aby mi pracovník konkrétně nastínil, jak on sám za sebe služby poskytuje.

Tento dotazník jsem zaslala do tří věznic, které mají ve VTOS doživotně odsouzené vězně. Do dvou věznic formou e-mailové pošty a do třetí poštou s předem vytištěnými dotazníky a obálkami se zpáteční adresou a známkou. Vyplněné dotazníky se mi vrátili během tří týdnů. Na obdržené dotazníky jsem bohužel neměla možnost zpětně reagovat a doplnit si chybějící nebo další informace.

3.4 Analýza dat

Podle některých odborníků na kvalitativní výzkum by se získané údaje analyzovat neměli vůbec, jen je shromažďovat a prezentovat. Jiní se zase domnívají, že podstatné je prezentovat přesný popis daného předmětu výzkumu, třebaže nejsou nutně prezentovány všechny údaje, které se zkoumali (56).

Kvalitativní analýzu získaných dat jsem původně chtěla provést pomocí některých principů zakotvené teorie. Ale při pročitání dotazníků mi automaticky napadaly už konkrétní kategorie a základní rozdělení některých faktů. Proto jsem se rozhodla analyzovat bez předem daných postupů a teorií, pouze jsem se jimi nechala inspirovat. Ve výsledcích prezentuji pouze informace, které se týkají mé vytyčeného předmětu výzkumu.

4. Výsledky

Lékař 1

Pracuje jako obvodní lékař ve vězeňské službě a poskytuje vězňům základní péči v kompetenci obvodního lékaře. Konkrétně při své práci s vězni odsouzenými na doživotí provádí rehabilitační procedury, kurativní léčbu běžných nemocí, injekční terapii a malou chirurgii. Dále uvádí, že: *„Nechybí žádné služby-zdravotní péče je poskytována s veškerým nasazením a na vysoké úrovni.“* Jeho služby péče o zdraví poskytované vězňům ve VTOS se „vůbec“ neliší od vězňů odsouzených na doživotí. Také uvádí, že: *„Poskytuje „veškerou dostupnou kurativu ve spolupráci se specializovanými pracovišti a s vězeňskou službou.“*

Lékař 2

Druhý lékař pracuje jako vedoucí lékař na zdravotním středisku ve věznici. Uvádí, že: *„Všem odsouzeným, tedy i těm na doživotí, je poskytována zdravotní péče obdobně jako ostatním občanům této země, podle zákona o všeobecném zdravotním pojištění.“*

Na otázku, jaké služby on reálně poskytuje vězňům, odpověděl výčtem dalších lékařů, kteří působí na zdravotním středisku. Konkrétně uvedl praktického lékaře, zubního lékaře, gynekologa a psychiatra. Služby ostatních ambulantních specialistů jsou poskytovány v příslušné městské nemocnici. *„Pokud je třeba poskytnout zdravotní péči na lůžku, jsou odsouzení hospitalizováni ve vězeňských nemocnicích v Brně a v Praze.“*

Také uvádí, že nejsou žádné další služby péče o zdraví, které by chtěl poskytovat, nebo by bylo dobré je poskytovat, bez udání důvodu. Na otázku, zda se jeho práce liší s doživotně odsouzenými od ostatních vězňů, odpověděl: *„Zdravotní péči poskytujeme všem odsouzeným ve stejné rozsahu a kvalitě.“* K poslední otázce uvedl:

„Osobně poskytuji zdravotní péči odsouzeným v ordinaci všeobecného praktického lékaře. Ordinační hodiny jsou každý pracovní den v době od 7.00 do 15.30 hodin.“

Psycholog 1

Tento psycholog působící ve vězení nabízí vězňům odsouzeným na doživotí následující služby *„diagnostiku, doporučení pro program zacházení, terapii zaměřenou na práci s trestnou činností, psychologickou péči při odmítání stravy, sebepoškozování, sebevražedných tendencí, eliminaci vzniku mimořádných situací, průběžné i jiné hodnocení odsouzených, obecnou poradenskou činnost a meditační a relaxační techniky.“* Reálně těmto vězňům poskytuje *„v podstatě“* totéž.

Na dotaz, zda jsou služby, které chybí, odpovídá kladně. Uvádí logoterapii. Důvod, proč ji neposkytuje, je *„nezájem odsouzených“*. Další je transakční analýza - *„návuk praktických dovedností s přenesením na své životní problémy.“* Zdůvodňuje to tím, že vězni odsouzení k doživotí *„jsou odolnější vůči skupinovým tlakům“*. Dále také uvádí, že by bylo předmětné zjišťovat vedlejší účinky dlouhodobého výkonu trestu odnětí svobody na lidskou psychiku.

Na otázku, jak se jeho práce s doživotními vězni liší od práce s ostatními vězni odpovídá, že druh trestu (doživotí) produkuje jisté zvláštnosti a tudíž nelze využít všech psychotherapeutických aspektů a také zacházení je limitováno možnostmi prostředí. Motivace odsouzených je složitější. Dochází k útlumu sociálních kontaktů, frekvence poruch osobnosti je vyšší. Projevují se více pocity smutku, beznaděje, deprese, mají větší sklony k pocitu nejistoty, menší schopnost navazovat přátelské vztahy. Projevuje se vyšší procento emoční nestability. Více se vyskytuje nutkavé chování a jsou více emočně odtahováni k druhým lidem. *„Doživotní vězni mají vyšší tendenci k prožívání života jako hloupého a nesmyslného, vnímají se jako osoby zavržené společností.“*

Na dotaz, jak konkrétně on sám poskytuje služby péče o zdraví, odpovídá s odkazem na zdravotnické oddělení věznice. Dále uvádí, že v rámci kooperace v některých případech pracuje s psychiatrem a ojedinele s lékařem.

Psycholog 2

Druhý psycholog pracující ve věznici s doživotně odsouzenými vězni uvedl, že nabízí služby krizové intervence, poradenství a případně terapeutické intervence. Tyto služby poskytuje i reálně.

Rád by nabídku služeb obohatil o umožnění doživotním vězňům větší možnost vzdělávání včetně práce na počítači. „Aktuálně to není technicky ani organizačně možné“.

Práce s doživotně odsouzenými oproti s ostatními vězni se z pohledu tohoto psychologa liší. Popisuje, že se tito vězni nepřipravují na cestu ke svobodě, ale na možnost žít zde bez čekání na svobodu. Dodává, že: „V kritických situacích také mají méně brzdících mechanismů - nemají co ztratit.“

V poslední kladené otázce na osobní poskytování péče o zdraví doživotně odsouzeným uvádí, že záleží na zájmu konkrétního vězně, nebo na požadavcích z okolí. Vše probíhá v kanceláři, kde se zaměřuje především na osobní náplň a prožívání vězně. To znamená „žít zde i s nepatrnou (občas až nereálnou) nadějí ohledně budoucnosti. Přesto mít důvod k životu. Důvod uvidět vinu a ochotu unést její tíhu.“

Psycholog 3

Poslední psycholog pracující s doživotně odsouzenými vězni, který se zúčastnil výzkumu, nabízí v oblasti speciálně výchovného zacházení rozvoj osobnosti odsouzeného, rozvoj sociálních dovedností a sociální učení. Reálně poskytuje individuální psychoterapii.

Na otázku, jaké služby neposkytuje, ale rád by poskytoval, nebo by bylo dobré je poskytovat, uvádí práci s trestnou činností. „Odsouzení na doživotí by se měli v rámci sebereflexe zabývat otázkou přijetí trestu, viny, pozůstalých, obětí, měli by umět rozpoznat kriminogenní faktory a být připraveni k nastartování procesu změny postoje

ke své trestné činnosti.“ Bohužel již nezdůvodňuje, z jakého důvodu je tato činnost nenabízena.

Práce s doživotně odsouzenými se u tohoto psychologa liší v bezpečnostních podmínkách, stavebnětechnickém zabezpečení a ve formě práce, kde převládá především práce individuální.

Individuální psychoterapii zajišťuje v určené místnosti dle harmonogramu aktivit. Celý průběh je bez přítomnosti jakékoli třetí osoby. Při práci s doživotně odsouzenými také uplatňuje podmínky psychoterapeutického procesu.

Sociální pracovnice 1

Tato zaměstnankyně věznice zajišťuje sociální práci u odsouzených se zvýšenou ostrahou. Služby nabízené doživotně odsouzeným tvoří sociálně právní poradenství v různých oblastech. *„Jedná se o zprostředkování kontaktu odsouzených s různými institucemi mimo věznici, popř. jejich nasměrování, kam jejich žádosti směřovat.“* Vše se odehrává v rámci zákonných norem.

Uvedené příklady práce:

- *žádosti sociálním kurátorům – šetření u rodiny, ohledně dětí...*
- *zjišťování adres na různé instituce, kam se chce odsouzený obrátit se svou žádostí*
- *vyřizování občanských průkazů po skončení platnosti popřípadě pokud občanský průkaz vůbec nemá*
- *zprostředkování ověření podpisu či listin – ve spolupráci s obecním úřadem*
- *sepsání žádosti o invalidní či starobní důchod*
- *vystavování potvrzení o umístění ve výkonu trestu – pro soudy, jiné úřady, osvobození poplatku za komunální odpad*
- *poradenství ve věci změny trvalého pobytu, změny jména a příjmení, žádosti o splátkový kalendář při dluzích*

- *skupinová práce s odsouzenými – interakční výcvik, sociálně právní poradenství.*

Veškeré vyjmenované činnosti reálně poskytuje u doživotně odsouzených vězňů.

Na otázku, zda jsou služby, které chybí nebo které by ráda poskytovala uvádí, že se při své práci řídí předpisy, které její práci upravují. Zmiňuje zákon a řád výkonu trestu odnětí svobody, vnitřní řád věznice, nařízení, metodické listy a popisy funkce. *„Neuvažuji nad tím, co bych chtěla – prostě se řídím tím, co mi předpisy ukládají.“*

V čem se liší práce s doživotně odsouzenými? *„Nemám dojem, že by práce s doživotními vězni byla jiná než s těmi, kteří mají pevně stanoven konec trestu. Doživotní vězni věří tomu, že se jednou ven z věznice dostanou na podmíněné propuštění, proto mají stejný zájem o dění mimo věznici – co kde, jak se vyřizuje apod.“*

Osobní a konkrétní práce spočívá při řešení sociálních věcí s odsouzenými. Dochází k předvedení vězně do terapeutické místnosti a zde se problém řeší individuální formou. *„Jedná se většinou o poradenství.“* Sociálně právní poradenství probíhá při skupinové práci v pravidelných intervalech o počtu 3-4 vězňů. Dochází k diskusi na různá témata.

Sociální pracovnice 2

Druhá sociální pracovnice nabízí doživotně odsouzeným *„pomoc skupinovou (sociálně právní poradenství) nebo individuální.“* U individuální práce se vychází především z potřeb odsouzených. *„Jedná se hlavně o kontakt s rodinou, zajištění potřebných dokladů, kontakt s úřady, neziskovými organizacemi, apod.“* Ve skupinové práci dochází k poradenství ohledně změn vybraných zákonů. Tyto služby poskytuje i reálně.

Žádné další služby již nenabízí. *„Poskytuji pouze služby, které mi dovoluje zákon, a ty na žádost odsouzených poskytnu.“*

Odlišnost v sociální práci s vězni odsouzenými na doživotí udává pouze v bezpečnostním opatření. Další práce se již shoduje jako u ostatních vězňů.

V poslední otázce dochází k nesprávnému výkladu pojmu a pracovnice péči o zdraví zamění za zdravotní péči, kterou samozřejmě neposkytuje, jak také uvádí.

Speciální pedagog 1

Tento pracovník je zaměstnán v oddělení výkonu trestu. Nabízené služby popisuje jako pohovory, zpracovávání programu zacházení s možnou aktualizací podle potřeby, zajištění určitých aktivit na oddělení. Reálně provádí pohovory a zpracovává program zacházení.

Na dotaz, zda jsou služby, co chybí, odpovídá záporně. „*Veškeré služby jsou dostačující.*“

Odlišnosti v práci s doživotně odsouzenými popisuje jako obdobnou v porovnání s prací v jiných, standardních oddělení v rámci věznice. „*Je zde sice určité omezení, co se týče aktivit programu zacházení, což je zapříčiněno omezením pohybu daných vězňů v rámci vnitřních zákonných předpisů. A dále případně trochu jiný způsob komunikace, ale jinak je úroveň práce s těmito vězni obdobná. Samozřejmě, že musí být zaměstnanec při jednání s těmito odsouzenými opatrnější (při pohovorech s nimi). Jedná se o pohovory, které směřují k jejich trestné činnosti. Je důležité vážit slova a vést komunikaci tím správným směrem. Většinou se o své trestné činnosti baví nechtějí a mohla by tak být narušena vzájemná komunikace a důvěra. Někdy se však také tomu vyhnout nelze.*“

U poslední otázky taktéž zaměňuje pojem péče o zdraví za zdravotní péči a odpovídá, že: „*U těchto odsouzených pedagog neposkytuje zdravotní péči, ta je zabezpečována zdravotním oddělením věznice. V malé míře maximálně jen v zabezpečení materiálního vybavení kulturní místnosti daného oddělení, kde dochází ke sportovnímu vyžití.*“

Speciální pedagog 2

Na této pracovní pozici nabízí odsouzeným k doživotnímu trestu pracovní aktivity, které jsou dobrovolné v rámci věznice. Ze vzdělávacích aktivit to je výuka českého jazyka, všeobecné vzdělávání, sociálně právní poradenství. V rámci speciálně výchovných aktivit se jedná o terapii orientovanou na práci s trestnou činností. Zájmové aktivity nabízí stolní tenis a fotbal, klub společenských a logických her, jazykový kroužek. Reálně v rámci pozice pedagoga poskytuje pedagogickou péči o odsouzené, vede speciálně výchovné a vzdělávací aktivity.

Na dotaz, zda jsou některé služby chybí, nebo které by rád poskytoval, odpovídá: *„Domnívám se, že aktivity jsou dostatečné jak s ohledem na zájmy a potřeby odsouzených, tak i s ohledem na snižování jejich nebezpečnosti pro společnost.“*

Také udává, že se vlastní práce s doživotně odsouzenými příliš neliší od práce s ostatními vězni. *„Využívají jak individuální tak skupinové aktivity za dodržení zásad vnitřní bezpečnosti.“*

„Pedagogická péče probíhá zpravidla individuální formou prostřednictvím pohovorů. Aktivity český jazyk a další probíhají skupinovou formou, zpravidla 1x týdně se sejde určená skupina odsouzených. Veškeré aktivity probíhají v oddělení se zvýšeným stavebně technickým zabezpečením, ve kterém jsou odsouzení i ubytováni.“

Speciální pedagožka

Tato pracovnice věznice odsouzeným nabízí různé aktivity v rámci programu zacházení. Konkrétně se jedná o aktivity pracovní, vzdělávací, speciálně a výchovné a zájmové. S odsouzenými na doživotí pracuje v rámci speciálně výchovných aktivit (individuální poradenství, oddílová shromáždění). Dále jim organizuje přednášky z různých oblastí společenského života. Ráda by nabídku služeb rozšířila o možnost doplnění vzdělání. To ale nelze realizovat z kapacitních důvodů. Její práce se neliší s doživotně odsouzenými se neliší od práce s ostatními vězni. *„Nabídka aktivit je stejná*

jako u ostatních odsouzených“. Na poslední otázku odpovídá, že péčí o zdraví se nezabývá.

Vychovatel 1

Tento vychovatel je členem týmu, jehož úkolem je (jak sám uvádí) komplexní výchovná, vzdělávací, diagnostická a preventivní činnost zaměřená na celkový rozvoj osobnosti a na socializaci, resocializaci a reedukaci včetně cílených opatření k optimalizaci vzdělávacího procesu odsouzených a realizaci protidrogové prevence ve věznicích. *„Především se podílím na zabezpečení účelu výkonu trestu odnětí svobody při důsledném respektování lidské a občanské důstojnosti odsouzených na doživotí. Dále uvádí „doživotně odsouzené znám osobně, pedagogicky je usměrňuji, znám sociální vztahy a atmosféru ve skupině. Sleduji změny v jejich chování, vhodné změny podněcuji, upevňuji. Zním odsouzené mající sklony k sebepoškozování, nebo zda jsou možnými objekty napadení. Mezi dalšími činnostmi uvádí zabezpečení pedagogické péče u odsouzených, kteří odmítají stravu, sebepoškozují se, pokoušejí se o sebevraždu. U těchto vězňů zabezpečuje také zvýšenou individuální péči. Dále zabezpečuje sociální kontakty s rodinou, přáteli, úřady, které jsou vedené formou korespondence či telefonních hovorů. Organizuje shromáždění odsouzených za účelem projednávání otázek souvisejících s jejich životem ve věznicích. Vede aktivity PZ, ergoterapii, sportovní a společenské aktivity, akvaristiku a filmový klub. „Vedu odsouzené k sebeobslužné činnosti a upevňování každodenních návyků.“*

Reálně poskytuje všechny uvedené služby podle časového rozvrhu dne, týdenního plánu PZ a také podle okolností a potřeby. Na dotaz, zda jsou služby, které chybí, nebo nějaké, které by rád poskytoval, odpovídá: *„Ne, právní normy a vnitřní předpisy upravují výkon trestu odnětí svobody.“*

Práce s odsouzenými k doživotnímu trestu se u tohoto pracovníka liší *„v podstatě pouze z hlediska bezpečnostních opatření.“* U poslední otázky na jeho konkrétní a osobní poskytování služeb péče o zdraví uvádí formu preventivního

pozorování a následnému předání poznatků kompetentním zaměstnancům a příslušníkům věznice.

Vychovatel 2

Tento vychovatel nabízí doživotně odsouzeným vězňům služby k zajišťování práv odsouzených a jejich sociálního postavení. Tyto služby poskytuje i reálně a k nim ještě navíc přidává vedení vzdělávacích a zájmových aktivit podle zájmu odsouzených. Žádné služby navíc by neposkytoval, protože „nabídka je dostatečně široká, podstatnější je kvalita poskytovaných služeb.“ Jeho práce s odsouzenými na doživotí se liší z hlediska bezpečnostních opatření a také osobní motivace.

Vychovatel 3

Tento vychovatel uvádí, že jeho základním úkolem při práci s doživotními vězni je komplexní výchovná, vzdělávací, diagnostická a preventivní činnost zaměřená na celkový rozvoj osobnosti, na socializaci, resocializaci a reedukaci. Reálně zabezpečuje odesílání korespondence, uskutečňuje telefonní hovory, zajišťuje příjem balíčků a korespondence. Zajišťuje návštěvy a provedení nákupu odsouzeného. Dále uvádí: „*Podílím se na spolupráci s odbornými zaměstnanci při sestavování konkrétních PZ. Vedu osobně dvě zájmové aktivity.*“ Také se účastní zajištění při soudním jednání.

Další služby by neposkytoval, protože „*nabídka aktivit pro doživotně odsouzené vězně je dostačující.*“

Jeho práce se nijak neliší u těchto odsouzených od ostatních vězňů. „*Pouze jsou zvýšená bezpečnostní hlediska.*“

Konkrétně služby péče o zdraví provádí na základě odborných doporučení, kdy zajišťuje individuální péči o odsouzené v krizových psychických stavech. Podílí se na této péči u vězňů, kteří odmítají stravu, sebepoškozují se či se pokoušejí o sebevraždu.

Vychovatel 4

Tento pracovník na pozici vychovatele uvádí, že veškerá činnost s odsouzenými na doživotí probíhá v souladu se zákonnými normami upravujícími VTOS. „*Myšlena provádění některých služeb z vlastní iniciativy v rozporu s uvedenými normami je nepřijatelná.*“ V rámci této pozice je, jak uvedlo již několik pracovníků výše, poskytování komplexní výchovné, vzdělávací, diagnostické a preventivní činnosti zaměřené na rozvoj osobnosti a na socializaci, resocializaci a reedukaci včetně cílených opatření k optimalizaci vzdělávacího procesu odsouzených a realizaci protidrogové prevence v rámci věznice. Reálně se spolupodílí na sestavování PZ, vede dvě aktivity PZ, zpracovává hodnocení PZ, dle přístupu odsouzených k plnění PZ zpracovává návrh na přeřazení v rámci vnitřní diferenciaci. Také zajišťuje péči o odsouzené v kritických psychologických stavech, zajišťuje telefonní hovory, návštěvy a nákupy.

Na dotaz, zda si myslí, že nějaké služby chybí, odpovídá: „*Ne, nabídka aktivit pro doživotně odsouzené je dostačující.*“ Konkrétně se jedná o vzdělávací aktivity (český jazyk, sociálně právní poradenství, všeobecně vzdělávací kroužek, pěstování okrasných rostlin a zeleniny), speciálně výchovné aktivity (terapie orientovaná na práci s trestnou činností) a zájmové aktivity (práce na PC, kondiční cvičení, stolní fotbal, společenské hry, logické hry).

Práce s vězni odsouzenými na doživotí se neliší, „*pouze v realizování v souladu s nařízením generálního ředitele 55/2007, které řeší bezpečnostní opatření odsouzených v oddělení se zesíleným stavebně technickým zabezpečením.*“

Kaplan

Tento duchovní vykonává funkci kaplana VS ČR. Doživotně odsouzeným vězňům nabízí pastorační pohovory, orientaci v křesťanské oblasti, hovory o mezilidských vztazích a také vzdělávací činnost v oblasti práce na PC.

Reálně poskytuje animovanou filmovou tvorbu, jejímž účelem je napomoci schopnosti sebevyjádření, jako prostředku k smysluplné seberealizaci, relaxaci a snížení tenze, rozvoji abstraktního myšlení, udržení pozornosti, psychické vyrovnanosti a možnosti rozvoje sociální interakce a kooperace mezi odsouzenými. *„Cílem je využití specifického komunikačního média ve formě 2D animace k rozvoji k rozvoji specifických schopností jedince a schopnosti pracovat v kolektivu se zájmem o schopnosti a představy spolutvůrce. Podklad pro zpracování animovaného filmu tvoří série kreslených dětských biblických příběhů.“*

Na otázku, jak se liší jeho práce s odsouzenými na doživotí, odpovídá: *„Protože člověk je „člověkem jen mezi lidmi“, jeho jednání se nachází v kontextu vzájemného působení a povahu interakcí. Protože toto jednání mimoto vychází ze svobodného rozhodnutí, pokládáme se navzájem za odpovědné za to, co konáme, neboli očekáváme, že můžeme své jednání jeden před druhým ospravedlnit. Složitost a rozmanitost situací, v nichž se rozhodují odsouzení na doživotních trestech, je nutí, aby svou situaci typizovali a přijali pravidla, které jim budou poskytovat orientaci ke klidnému průběhu výkonu trestu odnětí svobody. Nikam nemusí spěchat, možnost propuštění na svobodu je minimální – nemožná.“*

Osobně vede animovanou filmovou tvorbu jako zájmovou a vzdělávací. Frekvence je jedenkrát týdně a délka jednoho setkání je 60-120 minut.

5. Diskuze

Na začátku své práce jsem si zadala dva hlavní cíle. Tím prvním bylo zmapovat služby péče o zdraví, které se reálně poskytují vězňům odsouzeným na doživotí. Druhým bylo porovnat tyto služby s těmi, které se poskytují vězňům s pevně stanovenou horní hranicí trestu.

Při definování pojmu péče o zdraví jsem vycházela z několika teorií. Tou první byla definice zdraví podle WHO, která tento pojem hodnotí jako kompletní fyzickou, mentální a sociální pohodu. Dále jsem se nechala inspirovat i rozšířenou verzí této definice a také názory více odborníků. Velmi důležité pro mě byl také bio-psycho-sociální model zdraví, z kterého dále navazuji na holistické pojetí člověka. Na základě těchto hodnot, jsem si vymezila, co pro mě pojem péče o zdraví znamená. Je to tedy komplexní péče o člověka se záměrem zachovat co nejvyšší míru zdraví. Znamená to spolupráce jednotlivých odborníků ve svém oboru, poskytnutí péče o zdraví, která směřuje k naplnění této potřeby. Mezi jmenované odborníky považuji pracovníky ve vězeňství na pozici lékaře, psychologa, sociálního pracovníka, speciálního pedagoga, vychovatele i duchovního. Každý z těchto zaměstnanců věznice teoreticky i prakticky zastupuje a svou prací zasahuje minimálně do jedné sféry člověka. Jejich jednotlivé cíle jsou různé, ale společnou snahou je v obecné rovině zdraví spokojený jedinec. Samozřejmě v závislosti na vězeňském prostředí a např. poruše osobnosti, nebo jinou psychiatrickou diagnózou, kterou mnoho doživotně odsouzených trpí. To však nemusí nutně popírat pojem zdraví jedinec. I člověk s trvalým fyzickým handicapem může být schopný aktivně se participovat v každodenním životě a naplňovat své životní cíle.

Ve vězeňství je nesporně problematické z mnoha důvodů péči o zdraví zajistit, ale i vězeň odsouzený k doživotnímu trestu má určitá garantovaná práva. A zdraví je jedním z nich. Způsob zajištění péče o zdraví je v mnoha hlediscích řízeno na základě právních norem, tedy jsou určité standardy, které není možné měnit. Ale také je mnoho možností, kde hraje hlavní roli přístup konkrétního pracovníka ke klientovi.

Trest odnětí svobody na doživotí je podle našeho trestního práva nejpřísnější trest, který může soud uložit za ty nejhorší spáchané trestné činy. Často je označován

jako sociální trest smrti. Aby se tím tak nestalo, aby doživotně odsouzení nebyli vnímáni jako deformované objekty, ale naopak byli respektováni jako aktivní subjekty schopné využít šanci na podmíněné propuštění, k tomu je třeba zaměřit celý výkon (2). Řekla bych, že jde tedy o to, aby tyto vězni přijali trest, aby se v nich probudilo svědomí, přijali vinu, snažili se odčinit spáchané zlo a byly schopni se připravovat na možnost propuštění na svobodu, do společnosti, ve které budou fungovat jako zdraví jedinci. Při této cestě by jim měli být nápomocni právě výše jmenovaní odborníci. Jaké služby péče o zdraví jsou tedy vězňům odsouzeným na doživotí nabízeny?

Z hlediska zdravotní péče mě zajímal především péče lékařská. Do mého výzkumu se zapojili dva lékaři, kteří pracují jako praktičtí lékaři ve vězeňské službě, jeden z nich vykonává pozici vedoucího lékaře. Jejich služby se řídí v souladu s obecnými zákony pro poskytování zdravotní péče, tedy i těmto klientům poskytují zdravotní péči obdobně jako u jiných občanů, pouze s některými omezeními. Zajímavá zde jsou práva, povinnosti a omezení, které vychází z právních norem. U tohoto druhu péče o zdraví jsem předpokládala, že bude poskytována podle právních norem, to znamená, že nabídku služeb zajišťují zákonná opatření. To potvrzují i dotazování lékaři.

Jeden z lékařů uvádí příklady svých služeb jako léčbu běžných nemocí, injekční terapii, rehabilitaci dokonce i malou chirurgii. V případě nutnosti mají vězni možnost navštívit odborného lékaře buď v rámci zdravotního střediska věznice, nebo v příslušné městské nemocnici. V případě zdravotní péče vyžadující hospitalizaci jsou vězni převezeni do jedné z vězeňských nemocnic v Brně či Praze.

Služby zdravotní péče jsou podle těchto lékařů poskytovány stejně v rozsahu i kvalitě u doživotně odsouzených vězňů jako u ostatních vězňů. Ani jeden z dotazovaných lékařů neuvádí žádné faktory, které by ovlivňovali poskytované služby. Nabízené služby jsou podle nich komplexní.

Duševní péči zajišťují vězňům vězeňští psychologové. Na mé dotazy odpovídali tři pracovníci. Nabízené služby se týkají diagnostiky, terapie a doporučení pro program zacházení. V podstatě jde o rozvoj osobnosti odsouzeného, rozvoj sociálních dovedností a sociální učení. Také poskytují služby krizové intervence, kdy řeší situace,

jako je např. odmítání stravy, sebepoškozování nebo sebevražedné pokusy. Dále nabízí poradenství a třeba i meditační a relaxační techniky.

Každý z dotazovaných psychologů uvádí, že jsou určité služby, které by bylo vhodné nabízet pro zkvalitnění péče o zdraví vězňů. Jeden z nich například postrádá možnost pracovat u doživotně odsouzených s logoterapií. Nalezení smyslu života je obecně u vězňů považováno jako možnost na resocializaci a snížení rizika zopakování kriminálního chování. U doživotně odsouzených bych ale tento způsob terapie považovala jako šanci naučit se hodnotně žít bez čekání na svobodu, která je velmi nepravděpodobná. Jako další chybějící služby, které by pracovníci rádi poskytovali, uvádí větší možnost vzdělávat se a také pracovat s trestnou činností.

Rozdíl v práci s doživotně odsouzenými na rozdíl od ostatních vězňů vnímají každý trochu jinak. Jeden z pohledů je, že nelze využít všech aspektů psychoterapie, jelikož doživotní trest u vězňů vytváří určité změny, které dále popisuje. Zmiňuje například motivaci. Chápu to jako motivaci pracovat na sobě, snažit se docílit nějaké pozitivní změny. Kolektiv autorů dává motivaci velký význam, když tvrdí, že: *„Programy zacházení mohou být účinné, pokud jsou doživotně odsouzení motivováni a ochotni tyto programy přijímat“*(28). To mě přivádí zpět k logoterapii, o které jsem se již zmínila. Psycholog, který tuto terapii považuje za důležitou součást celkové práce s vězni, se setkává s problémem, že o ni klienti nejeví zájem. I když paradoxně, jak uvádí, vězni považují svůj život za nesmyslný. Nemají tedy motivaci k tomu, vytvořit si hodnotný, smyslný život uvnitř vězení, mít důvod k životu. Toto považuji za problém, který se týká opravdu především doživotně odsouzených vězňů a ovlivňuje to i práci psychologů v péči o jejich zdraví. Preferují také spíše formu individuální práce. Další odlišnost je vnímána i z pohledu rozdílných bezpečnostních podmínek, které svým způsobem mohou limitovat možnosti poskytování některých služeb. Zde bych zmínila reakci jednoho psychologa, který tento problém definoval jako méně brzdících mechanismů u těchto vězňů v kritických situacích. Fakt, že nemají co ztratit.

Poskytování péče o zdraví v socio sféře jsem se zaměřila na práci sociálních pracovníků. Zde jsem se setkala s problémem, že pracovníci nevnímají svoji činnost jako způsob péče o zdraví. S tím ale nemohu moc souhlasit, protože služby, které

poskytují, mohou podle mého názoru ovlivnit celkovou spokojenost člověka. Dovolují se odvolat i na tvrzení Hály, který ve své publikaci uvádí, že: „*Tato práce má značný psychohygienický efekt.*“ (4). Také sama jedna z dotazovaných sociálních pracovnic uvedla, že pomáhá vězňům s řešením některých problémů, což chápu jako službu, která má určitý vliv na zdraví v pojetí této práce.

Sociální pracovnice, které se zúčastnily výzkumu, poskytují především sociálně právní poradenství a umožňují zprostředkování kontaktu s různými institucemi, ale také s rodinou. To vnímám jako důležitou činnost, která může pozitivně ovlivnit celkové zdraví. Jde tu o kontakt s vnějším světem, udržení si přehledu, vzdělávání se. I v této oblasti se mohu opřít o tvrzení odborníků, kteří tvrdí, že tento kontakt má neoddiskutovatelný význam. „*Pokud u odsouzeného neprobíhají pravidelné návštěvy příbuzných, je možno využívat služeb sociálních pracovníků a dobrovolníků, neziskového sektoru, kteří mají zájem na zlepšení takových vztahu. Rozvoj komunikace s vnějším světem se zdá jedním z rozhodujících v otázkách ochrany duševního zdraví odsouzených k doživotí*“ (28). Také bych zmínila pomoc při vytvoření a plnění splátkového kalendáře. Je to jedna z věcí, která je součástí algoritmu výkonu trestu, jak uvádí Hála. Jde o probuzení svědomí, přijetí viny, odpovědnosti za spáchaný trestný čin a realizace pokání, tedy konkrétní činnost, která vede k narovnání a tou může být právě takový splátkový kalendář (4).

Poskytování těchto služeb jsou fakticky stejné u doživotně odsouzených, jako u ostatních vězňů. Jedna sociální pracovnice zmiňuje pouze bezpečnostní pravidla, které jsou přísnější.

Speciální pedagogové hrají také nezanedbatelnou roli v péči o zdraví vězňů. Zajišťují aktivity pracovní, vzdělávací, speciálně výchovné a zájmové, které jsou součástí programu zacházení. Každá z těchto aktivit má svůj význam. Např. „*Smysluplná práce utváří v žádoucím směru vztah odsouzeného k práci vůbec (práce jako typicky lidská potřeba) i k práci jako prostředku uspokojování dalších potřeb a zájmů člověka.*“ (51). O práci a jejím významu hovoří i kolektiv autorů v publikaci o dlouhodobých trestech odnětí svobody. „*Pracovní zařazení odsouzených je v současné době hodnoceno jako jeden ze základních prvků denního režimu a podle rozhovoru se*

specialisty se u pracovně zařazených výrazně zlepšuje jejich psychické rozpoložení“ (28). U vzdělávání jde především o český jazyk a všeobecné vzdělání. Do speciálně výchovných aktivit patří například práce s trestnou činností a individuální poradenství dle potřeb vězně. Zájmové aktivity zahrnují společenské hry, možnost sportovního vyžití, různé kluby a kroužky s určitým zaměřením. Všechny tyto aktivity naplňují aktivní a smysluplný způsob trávení času, který je vězňům prospěšný v mnoha ohledech tělesně i psychicky.

Rozdílnost v poskytování těchto služeb vidí dotazovaní pracovníci opět především v dodržování přísnějších zásad bezpečnosti, které například limitují práci na základě omezení pohybu vězňů. Jeden z pedagogů také uvádí rozdíl ve způsobu komunikace. Při práci s vězni je opatrnější při pohovorech a doslova „váží slova“. Obává se narušení komunikace a důvěry. Samotná komunikace je při práci s doživotně odsouzenými důležitá a proto mnoho pracovníků, projde kurzem komunikace (28).

Vychovatelé se angažují v poskytování služeb péče o zdraví komplexní výchovnou, vzdělávací, diagnostickou a preventivní činností zaměřenou na celkový rozvoj osobnosti a na socializaci, resocializaci a reedukaci včetně cílených opatření k optimalizaci vzdělávacího procesu odsouzených a realizaci protidrogové prevence ve věznicích (9). Konkrétně to znamená, že se podílí na zabezpečení účelu výkonu trestu, pedagogickém usměrňování a podporování vhodných změn v chování, upevňování každodenních návyků, účast při sestavování PZ, vedení některých aktivit a hodnocení PZ, zajištění práv a sociálního postavení, zajištění kontaktu s vnějším světem formou korespondence, návštěv nebo telefonních hovorů. Nabídka služeb je široká a pro doživotně odsouzené vězně dostačující, shodují se dotazovaní vychovatelé.

Služby jsou poskytovány stejně u doživotně odsouzených, jako u ostatních vězňů. Jen jsou zvýšená bezpečnostní hlediska, uvádí vychovatelé. Jeden z nich také zmiňuje osobní motivaci při práci s těmito odsouzenými. Bohužel tento fakt dále nerozvádí. Zajímavé by bylo v jakých činnostech či za jaké situace k tomu dochází a jak to vypadá. Je zde příčinou fakt, že šance na propuštění vězně je minimální, nebo např. syndrom vyhoření? Možností je jistě více a nemohu odhadovat konkrétní příčinu odlišné motivace k práci s doživotně odsouzenými.

Kaplan, který se zúčastnil výzkumu, nabízí doživotně odsouzeným vězňům pastorační pohovory, orientaci v křesťanské oblasti, hovory o mezilidských vztazích a také vzdělávací činnost v oblasti práce na PC, tam se konkrétně věnuje animované filmové tvorbě. Ta má významný vliv na pomoc vyjádřit se, relaxaci a snížení tenze, rozvoj abstraktního myšlení, udržení pozornosti, psychické vyrovnanosti a možnosti rozvoje sociální interakce a kooperace mezi odsouzenými. Duchovenská péče obecně nabízí mnoho služeb, které svým vlivem podporují celkové zdraví vězňů. Občanské sdružení Vězeňské duchovenské péče má již v preambuli stanov uvedeno: „*Vedeme je k uznání vlastní viny, jejich břemeno jim pomáháme nést a přinášíme zvěst o Boží milosti a možnosti nového začátku*“ (54). Duchovní má tedy prostor pro spolupůsobení na vězňů v otázkách viny a odpovědnosti, při hledání nových hodnot a smyslu jejich života (4). Je jistý nezanedbatelný vliv kaplanské práce na vězňů a jeho cestu k pozitivním změnám.

Problémem, se kterým jsem se potýkala při výzkumné části, se stala záměna pojmu péče o zdraví za zdravotní péči. Samozřejmě jsem se tomu snažila vyhnout již při sestavování dotazníku pro zaměstnance věznice. V úvodní části tohoto dotazníku jsem jasně vysvětlila, co si pod pojmem péče o zdraví představuji a proč tedy žádám o spolupráci právě je, i když nejsou zdravotnickými pracovníky. Také jsem zároveň vysvětlila záměr práce ředitelům věznic, které jsem žádala o povolení výzkumu oficiální cestou. Bohužel i poté jsem v dotaznících nalézala mnoho upozornění, že jejich práce nezasahuje do péče o zdraví. Přestože se někteří pracovníci domnívali, že se jejich výzkum netýká, ochotně vyplnili dotazník a poskytli mi i tak cenné informace, které jsem mohla použít.

6. Závěr

V této práci jsem se zabývala problematikou péče o zdraví u vězňů odsouzených k trestu odnětí svobody na doživotí. V první polovině práce jsem se snažila podat co nejuceleněji informace o trestu, jeho funkci a cílech a postupně tak navázat na trest v trestním právu. Poté jsem se věnovala jen krátce v základních údajích trestu odnětí svobody a následně navázala na trest odnětí svobody na doživotí. Zde jsem se snažila nastínit důležité aspekty tohoto trestu od historie až po současnost. V další velké kapitole mé práce se zaměřuji na zdraví, jednak v jeho konkrétním významu, později i v širším slova smyslu a v souladu holistického pojetí člověka jako bio-psycho-socio-spirituální jednotky. Tohoto pojetí se držím i v péči o zdraví ve vězeňství a zaměřuji se na funkce jednotlivých pracovníků ve vězeňství.

Na počátku práce jsem si stanovila dva hlavní cíle a formulovala výzkumné otázky, na které mohu odpovědět. Služby péče o zdraví ve vězeňství poskytují doživotně odsouzeným vězňům všichni pracovníci, které jsem cíleně oslovila. Služby poskytují na základě vymezených norem a vnitřních předpisů s ohledem na vnitřní zabezpečení věznice. I přesto, že někteří pracovníci svoji činnost nevnímají jako péči o zdraví, jejich práce a poskytované služby mají vliv na celkové zdraví vězně. To jsem si mohla ověřit na základě porovnání s tvrzením některých autorů odborných publikací.

Dalším cílem mé práce bylo porovnat tyto služby péče o zdraví poskytované doživotně odsouzeným vězňům se službami poskytované vězňům odsouzeným na určitou dobu se stanoveným termínem propuštění. Dotazovaní pracovníci se shodovali v tom, že péče je stejná, co se týká kvality služeb. Odlišnosti jsou pouze ve zvýšeném stavebnětechnickém zabezpečení. Také se objevila odlišnost například ve způsobu komunikace a motivace práce s takto odsouzenými. Bohužel těchto výsledků bylo málo, i když jsem i na možnost těchto odlišností upozornila v dotazníku. Domnívám se, že příčina je ve zvoleném způsobu sbírání dat. Zde by se lépe hodil rozhovor, který umožní doptání se na konkrétní údaje, nebo pozorování. Výsledná data by byla jistě velmi zajímavá a mohla by se stát materiálem pro vytvoření některých změn práce, či formě a způsobu vzdělávání odborníků pracujících s těmito vězni.

Na závěr bych se chtěla vrátit k faktu, že mnoho zaměstnanců nevnímá svou činnost, jako péči o zdraví, jak sami uvedli. Zde si myslím, že by bylo vhodné věnovat více pozornosti právě myšlence, že člověk je bytost, která se skládá z mnoha sfér, a ty se navzájem prolínají, zasahují jedna do druhé a zároveň tvoří ucelenou jednotku. A při péči o zdraví nutně nemůžeme spoléhat pouze na zdravotní péči. Jde především o komplexní péči zaměřenou k jedinému cíli-zdravému jedinci.

7. Seznam informačních zdrojů

1. KALVODOVÁ, V. – *Postavení trestu odnětí svobody v systému trestněprávních sankcí*. 1. vydání. Brno: Masarykova Univerzita v Brně, 2002. 275 s. ISBN 80 – 210 – 3025 – 9
2. KALVODOVÁ, V. – *Trest odnětí svobody na doživotí*. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1995. 96 s. ISBN 80 – 210 – 1197 – 1
3. NOVOTNÝ, O. – VANDUCHOVÁ, M. a kol. – *Trestní právo hmotné. Obecná část I*. 5. vydání. Praha: Aspi, 2007. 556 s. ISBN 978 – 80 – 7357 – 258 – 7.
4. HÁLA, J. – *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. 1. vydání. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2005. 183 s. ISBN 80 – 86708 – 05 – 5
5. NOVOTNÝ, F. – SOUČEK, J. a kol. – *Trestní právo hmotné*. 3. vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010. 393 s. ISBN 978 – 80 – 73880 – 291 – 2
6. PLHÁKOVÁ, A. – *Učebnice obecné psychologie*. 1. vydání. Praha: Academia, 2004. 472 s. ISBN 80 – 200 – 1086 – 6
7. Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon
8. FISCHER, S. – *Etopedie v penitenciární praxi*. 1. Vydání. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2006. 183 s. ISBN 80 – 7044 – 722 – 9
9. SOCHŮREK, J. – *Úvod do Penologie*. 1. vydání. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2008. 80 s. ISBN 978 – 80 – 7372 – 287 – 6

10. Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník
11. Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů
12. JELÍNEK, J. – *Trestní právo hmotné. Obecná část. Zvláštní část.* 2. vydání. Praha: Leges, 2010. 912 s. ISBN 978 – 80 – 87212 – 49 – 3
13. KRATOCHVÍL, V. a kol. – *Kurs trestního práva. Trestní právo hmotné. Obecná část.* 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2009. 834 s. ISBN 978 – 80 – 7400 – 042 – 3
14. LYONS, L. – *The history of punishment.* 1st edition. Amber Books: London, 2003. 192 p. ISBN 978-1592280285
15. NAVRÁTILOVÁ, J. – *Výjimečný trest.* 1. vydání. Leges: Praha, 2010. 256 s. ISBN 978 – 80 – 87212 – 41 – 7
16. JELÍNEK, J. a kol. – *Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou.* 1. vydání. Leges: Praha, 2009. 1216 s. ISBN 978 – 80 – 87212 – 22 – 6
17. NOVOTNÝ, F. A kol. – *Praktikum trestního práva hmotného.* 2. vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010. 194 s. ISBN 978 – 80 – 7380 – 252 – 3
18. LATA, J. – *Účel a smysl trestu.* 1. vydání. LexisNexis: Praha, 2007. 114 s. ISBN 978 – 80 – 86920 – 24 – 5
19. MOTEJL, O., et al. – *Vězeňství. Sborník stanovisek veřejného ochránce práv.* 1. vydání. Wolters Kluwer: Praha, 2010. 336 s. ISBN 978 – 80 – 7357 – 606 – 6

20. Vyhláška č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody
21. MALÁ, D. – *Vězeňství po česku*. 1. vydání. Sursum: Tišnov, 2003. 132 s. ISBN 80 – 7323 – 062 - 3
22. MATĚJČEK, Z. - *Po dobrém, nebo po zlém?* 1. vydání. Praha: Portál, 2000. 109 s. ISBN 80-7178-486-9
23. KRATOCHVÍL, V. a kol. *Trestní právo hmotné, Obecná část*. 3. vydání. Masarykova univerzita: Brno, 2002. 571 s. ISBN 80-210-2985-4
24. ŠÁMAL, P. - PÚRY, F. - RIZMAN, S. - *Trestní zákon. Komentář. 1. díl*. 6. vydání. Praha: C.H.Beck, 2004, 619 s. ISBN 80-7179-579-8
25. SUCHÝ, O. – *Dlouhodobé tresty odnětí svobody a jejich výkon*. Brno: Leges, 1991. 84 s. ISBN 80 – 85638 – 02 – 9
26. Usnesení předsednictva ČNR č. 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky
27. Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod ve znění aktuálních protokolů, vyhlášená pod č. 209/1992 Sb.
28. KARABEC, Z., et al. – *Dlouhodobé tresty odnětí svobody*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2004. 172 s. ISBN 80 – 7338 – 024 – 2
29. KARABEC, Z. – BLATNÍKOVÁ, Š. – *K problematice dlouhodobých trestů odnětí svobody*. Kriminální věda. Čtvrtletník pro kriminalistickou teorii a praxi, 2004, č. 3

30. Vězeňská služba České Republiky. *Program zacházení* [online]. Poslední úpravy 5. 11. 2010 [cit. 2012-16-1]. Dostupné z <http://www.vscr.cz/veznice-valdice-95/vykon-vezenstvi-366/vykon-trestu/program-zachazeni-4970>
31. Vězeňská služba České Republiky. *Program zacházení* [online]. Poslední úpravy 21. 5. 2011 [cit. 2012-16-1]. Dostupné z <http://vscr.cz/veznice-olomouc-43/vykon-vezenstvi-447/program-zachazeni>
32. Vězeňská služba České Republiky. *Jednotný model zacházení s doživotně odsouzenými* [online]. Poslední úpravy 12. 2. 2010 [cit. 2012-16-1]. Dostupné z <http://www.vscr.cz/ceske-budejovice-71/vykon-vezenstvi-587/jednotny-model-zachazeni-s-dozivotne-odsouzenymi>
33. Vězeňská služba České Republiky. *Zdravotní péče poskytovaná osobám ve výkonu vazby nebo trestu odnětí svobody* [online]. Poslední úpravy 8. 1. 2010 [cit. 2012-01-23]. Dostupné z <http://www.vscr.cz/generalni-reditelstvi-19/vykon-vezenstvi-16/zdravotni-pece-poskytovana-osobam-ve-vykonu-vazby-nebo-trestu-odneti-svobody - 6073>
34. JAROŠOVÁ, D. – *Organizace a řízení ve zdravotnictví*. 1. vydání. Ostrava: Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2007. 110 s. ISBN 978 – 80 – 7368 – 338 – 2
35. World Health Organization. *Health 2020 – a new European health policy for better health in Europe* [online]. [cit. 2012-12.2]. Dostupné z http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0010/148735/RDpresTurkuAug_2011.pdf

36. ZACHAROVÁ, E., et al., – *Zdravotnická psychologie – teorie a praktická cvičení*. 1. Vydání. Praha: Grada, 2007. 229 s. ISBN 978 – 80 – 247 – 2068 – 5
37. KŘIVOHLAVÝ, J. – *Psychologie zdraví*. 2. vydání. Praha: Portál, 2003. 279 s. ISBN 80 – 7178 – 774 - 4
38. ŠŤASTNÝ, J. – *Zdravotnictví a determinanty zdraví. Soubor tezí o organizaci zdravotnictví* [online]. Poslední úpravy 2005 [cit. 2012-12.2]. Dostupné z http://www.recepis.cz/ke_stazeni/determinanty.recepis.pdf
39. BERAN, J., et al., – *Lékařská psychologie v praxi*. 1. vydání. Praha: Grada Publishing, 2010. 144 s. ISBN 978 – 80 – 247 – 1125 – 6
40. RAUDENSKÁ, J. – JAVŮRKOVÁ, A. – *Lékařská psychologie ve zdravotnictví*. 1. vydání. Praha: Grada Publishing, 2011. 304 s. ISBN 978 – 80 – 247 – 2223 – 8
41. JANKOVSKÝ, J. – *Etika pro pomáhající profese*. 1. vydání. Praha: Triton, 2003. 223 s. ISBN 80 – 7254 – 329 – 6
42. MACHOVÁ, J. – KUBÁTOVÁ, D., et al., – *Výchova ke zdraví*. 1. vydání. Praha: Grada Publishing, 2009. 291 s. ISBN 978 – 80 – 247 – 2715 – 8
43. VONDRÁČEK, L. – WIRTHOVÁ, V. – *Právní minimum pro sestry*. 1. vydání. Praha: Grada Publishing, 2009. 95 s. ISBN 978 – 80 – 247 – 3132 – 2
44. ČELEDOVÁ, L. – ČEVELA, R. – *Výchova ke zdraví*. 1. vydání. Praha: Grada Publishing, 2010. 128 s. ISBN 978 – 80 – 247 – 3213 – 8
45. Zákon č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážní ČR

46. ŠTĚRBA, V. – *Penologie*. 1. vydání. Praha: Armex Publishing, 2007. 148 s. ISBN 978 – 80 – 86795 – 48 - 5
47. ČERNÍKOVÁ, V. – *Sociální ochrana: terciální prevence, její možnosti a limity*. 1. vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008. 244 s. ISBN 978 – 80 – 7380 – 138 – 0
48. Vězeňská služba České Republiky. *Cíle a poslání VS ČR* [online]. Poslední úpravy 11. 1. 2010 [cit. 2012-03-23]. Dostupné z <http://www.vscr.cz/generalni-reditelstvi-19/o-nas/zakladni-informace-4/cile-a-poslani-vs-cr-6124>
49. Vězeňská služba České Republiky. *Nejčastěji kladené otázky ze zdravotnické oblasti* [online]. Poslední úpravy 11. 1. 2010 [cit. 2012-04-23]. Dostupné z http://www.vscr.cz/generalni-reditelstvi-19/nejcastejsi-dotazy-111/nejcasteji-kladene-otazky-ze-zdravotnicke-oblasti6130#Jakjsoupodmnykyposkytovn_zdravotnipec_
50. Vězeňská služba ČR. Generální ředitelství. *Koncepce rozvoje českého vězeňství do roku 2015* [online]. Poslední úpravy 2005 [cit. 2012-04-23]. Dostupné z http://www.vscr.cz/client_data/1/user_files/19/file/PDF/koncepce_do%20roku_2015.pdf
51. BIEDERMANOVÁ, E. – PETRAS, M. - *Možnosti a problémy resocializace vězňů, účinnost programu zacházení*. 1. vydání. Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2011. 99 s. ISBN 978-80-7338-115-8
52. GILLERNOVÁ, I., et al., - *Psychologické aspekty změn v české společnosti. Člověk na přelomu tisíciletí*. 1. vydání. Praha: Grada Publishing, 2011. 256 s. ISBN 978 – 80 – 247 – 2798 – 1

53. Vězeňská služba České Republiky. *Nemocnice s poliklinikou* [online]. Poslední úpravy 3. 4. 2010 [cit. 2012-03-25] Dostupné z <http://www.vscr.cz/veznice-pankrac-26/o-nas-1615/zakladni-informace-160/nemocnice-s-poliklinikou-6034>
54. Vězeňská duchovenská péče. *Stanovy vězeňské duchovenské péče o.s.* [online]. Poslední úpravy 1. 5. 2012 [cit. 2012-05-10]. Dostupné z <http://www.vdpcr.eu/stanovy-vdp.html>
55. VANTUCH, P. – *Trestní zákoník s komentářem*. 1. vydání. Anag, 2011, ISBN 978- 80-7263-677-8
56. STRAUSS, A. – CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. 1. vydání. Boskovice: Albert, 1999. 228 s. ISBN 80 – 85834 – 60 - X

Další použité zdroje

- BOLDIŠ, P. *Bibliografické citace dokumentů podle ISO 690 a ISO 690-2* [online] [cit. 2008-11-15]. Dostupné z <http://www.boldis.cz/citace/citace2.pdf>
- DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. 3. vydání. Praha: Karolinum, 2006. 374 s. ISBN 80-246-0139-7
- KOZLOVÁ, L. - KUBELOVÁ, V. *Jak psát bakalářskou a diplomovou práci*. 2. vydání. České Budějovice: Jihočeská univerzita, Zdravotně sociální fakulta, 2009. 55 s. ISBN 978-80-7394-155-0

8. Klíčová slova

- trest
- trest odnětí svobody na doživotí,
- péče o zdraví
- holistické pojetí zdraví